

В.В. Сухонос

**ПРАВОВІ ЗАХОДИ
ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ
(науково-теоретичні аспекти)**

Монографія

В.В. Сухонос

**ПРАВОВІ ЗАХОДИ
ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ:
науково-теоретичні аспекти**

Монографія

Суми
Університетська книга
2015

УДК 343.35(477)
ББК 67.401.02
С 91

Рекомендовано до друку вченою радою Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи НБУ». Протокол № 13 від 1.07.2015.

Рецензенти:

Скрипнюк О. В., начальник відділу зв'язків з державними органами і міжнародними організаціями Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України;

Литвак О. М., ректор Національної академії прокуратури України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України;

Чернадчук В. Д., завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ», доктор юридичних наук, професор

Науковий редактор: Шемшученко Ю. С, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України

Сухонос В. В.

С 91 Правові заходи протидії корупції в Україні в сучасних умовах: науково-теоретичні аспекти: монографія / В. В. Сухонос. — Суми : Університетська книга, 2015. — 74 с.

ІБРЖ 978-966-680-753-6

У монографії проаналізовано проблеми методики та методології вивчення корупційної злочинності й запропоновані правові та наукові заходи щодо виявлення й дослідження злочинності, зокрема латентної, пов'язаної з корупційною спрямованістю. Висвітлено основні підходи щодо визначення поняття «корупція», наведено її класифікацію та визначено форми.

Для спеціалістів у галузі виявлення й розслідування корупційних злочинів, а також наукових і практичних працівників.

УДК 343.35(477)
ББК 67.401.02

ISBN 978-966-680-753-6

©Сухонос В. В., 2015
© ТОВ «ВТД «Університетська книга»,
2015

Зміст

Передмова	6
Розділ I Корупція як соціально-політичне явище в Україні	10
1.1. Поняття корупції: історичний екскурс	10
1.2. Поняття корупції в міжнародному праві	15
1.3. Соціально-політична сутність корупції в Україні	17
Примітки до розділу I	23
Розділ II Міждержавне співробітництво в боротьбі з корупцією	26
2.1. Міжнародне кримінальне законодавство в боротьбі з корупцією	26
2.2. Види міжнародного співробітництва в боротьбі з корупцією	33
Примітки до розділу II	39
Розділ III Латентна корупція: проблема виявлення та подолання	41
3.1. Методи виявлення латентної корупційної злочинності	41
3.2. Розроблення і реалізація заходів протидії латентній корупційній злочинності	56
3.3. Заходи попередження латентності злочинності	61
Примітки до розділу III	70
Післямова	72
Примітки	78
Список використаних джерел	79

*Світлій пам'яті
коханої дружини
Тамари Анатоліївни
присвячується*

Сучасний період розвитку України характеризується численними змінами в економіці, політиці та соціальному житті держави. Запропоновані державою правові, економічні й судові реформи здійснюються повільно. Реформу правоохоронних органів, за винятком окремих спроб, також ще не здійснено. На жаль, нова команда політиків намагається механічно скопіювати зарубіжний досвід здійснення реформ і державно-правового устрою, запровадити іноземні технології правоохоронної діяльності без належного наукового обґрунтування й критичної оцінки власних можливостей у забезпеченні будівництва суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, як це передбачено ст. 1 Конституції України.

У наш час загроза криміналізації суспільних відносин, що склалася в процесі реформування соціально-політичного устрою та економічної діяльності, набуває особливої гостроти. Через недоліки, що були припущені від початку зазначених реформ, послаблення системи державного регулювання й контролю, а також відсутність чіткої державної політики в соціальній сфері знизився духовний потенціал суспільства. Це не могло не спричинити зростання злочинності (особливо в її організованих формах) і корупції. Проблема корупції в Україні у XXI столітті набула за час глобалізації нової якості і водночас стала серйозною перешкодою останньої. Наслідки зазначених недоліків сприяли проникненню та зрощуванню злочинних елементів з деякими працівниками органів як виконавчої і законодавчої влади, так і правоохоронних органів, їх проникненню у сфери управління банківським бізнесом, торговими організаціями та товаровиробничими мережами. У таких умовах протидія організованим злочинній діяльності та подолання корупції має в Україні не тільки правовий, а й політичний характер. Тому актуальність дослідження проблематики, пов'язаної з корупційною злочинністю, у наш час ні в кого не викликає сумніву.

Недарма на сесії Генеральної Асамблеї ООН з приводу прийняття Конвенції проти корупції остання була визначена як «соціальна

чума», епідемія, якою вражені всі прошарки суспільства. Корупція послаблює демократію й правопорядок, що призводить до порушення прав людини, змінює ринкові механізми, погіршує якість життя людини, сприяє організованій злочинності, тероризму та іншим загрозам міжнародної безпеки. Це найнебезпечніше явище існує в усіх державах світу - великих і малих, заможних і бідних.

Дослідження феномену корупційної злочинності пов'язане з певними труднощами. Одна з них полягає в тому, що ці злочини належать до розряду високолатентних, а дані офіційної статистики далеко не повною мірою відображають всі характеристики цього виду злочинної діяльності. Більше того, якщо аналізувати корупцію тільки на підставі державної звітності про зареєстровані факти корупційних діянь, то такий методологічний крок обов'язково призведе до недостовірних висновків. Як правило, зниження рівня злочинності має місце практично на всіх рівнях. Проте щодо корупції картина є прямо протилежною. Зростання виявлених і зареєстрованих корупційних діянь, як правило, розглядається з позицій покращення роботи правоохоронних органів, а позитивна динаміка корупції (зменшення кількості виявлених злочинів) — як негативний фактор їх діяльності з виявлення, реєстрації й порушення кримінальних справ щодо корупційної злочинності.

Щоб картина була реальною, тобто відповідала дійсності в частині наявності корупційних процесів у нашій державі, необхідно спиратися на об'єктивну інформацію. Лише за таких умов зазначене можна брати як підставу для розроблення ефективних заходів протидії корупції та гармонізації соціальних відносин. Отже, вирішення цієї складної проблеми можливе лише на підставі інформації про ті корупційні злочини, які залишалися латентними, але були виявлені. І лише в такому разі більш-менш достовірну оцінку фактичного рівня корупційної злочинності можна розглядати як фундамент ефективної кримінальної політики в Україні. У процесі реалізації заходів протидії корупції дуже важливим є зворотний зв'язок, що дозволяє визначити, у наслідок чого здійснені заходи впливають на соціальні процеси, які відбуваються в нашій державі. Так, за оцінками Світового банку шкода від корупції у світі становить майже 80 млрд дол. на рік. Одразу слід зазначити, що така оцінка не враховує шкоди від латентної складової корупційної злочинності, яка, безперечно, буде вищою за наведені цифри.

Практика свідчить, що реалізація антикримінальних стратегій як в Україні, так і у світі в офіційній статистиці показує не реальні результати, а ті, яких хотіли б досягти окремі працівники. При цьому відмінність статистичної практики соціальних процесів від реальності, як правило, призводить до негативних наслідків, а саме: прийняття помилкових рішень, оцінок дійсності, негативних результатів. Тому дослідження латентної складової корупційної злочинності як в Україні, так і у світі зорієнтовані на те, щоб забезпечити керівників правоохоронних органів і держави об'єктивною інформацією, яка характеризує стан, структуру й динаміку корупції, що реально існує. У свою чергу, це дозволить робити конкретні висновки про ефективність кримінальної та соціальної політики в районі, місті, області, державі.

Значну проблему для безпеки не лише України, а й світу становить тісний зв'язок корупції з транснаціональною організованою злочинністю. Корупція забезпечує останній сприятливі умови існування, що підвищує її життєздатність. Безперечно, певна боротьба з корупцією ведеться в державах та їх об'єднаннях. Проте, як не парадоксально, але слід наголосити, що декларацій про це як на міжнародному, так і на національному рівні поки що набагато більше, ніж реальних дій. Значеному сприяють національні корумповані еліти. Для України проблема корупції і боротьби з нею є особливо актуальною, чому також сприяє системна криза в різних галузях державного розвитку.

Є ще одна обставина, яка зобов'язує здійснювати дослідження рівня корупційної злочинності. Справа в тому, що в наш час існують і так звані незалежні міжнародні дослідницькі центри, які на підставі, можна стверджувати, слабких дослідницьких методик, визначають не тільки рівень латентних корупційних процесів, а й місце тієї чи іншої держави у світовому корупційному рейтингу. При цьому вони припускають дуже велику погрішність, унаслідок чого визначення корупційного місця у світовому рейтингу береться «довільно». У такому ракурсі значущість достовірності розробок, надійність методик дослідження і зрештою реальної оцінки латентної корупції в Україні важко переоцінити.

Численні дослідження вказують на те, що корупція наявна майже в усіх системах соціального управління, причому не тільки в «публічній», а й у недержавній сфері. Незважаючи на прийнятий в Україні пакет документів щодо боротьби з корупцією, належної постійної боротьби з цим лихом не ведеться. Здебільшого проголошуються декларації про необхідність боротьби з нею під час передвиборчих кампаній.

До цього часу керівництво держави не створило робочої групи для розроблення методики об'єктивної оцінки рівня корупції в Україні, зокрема латентної. Необхідно удосконалити й кримінально-правові засоби, потенціал яких, на наш погляд, далеко не вичерпаний.

На жаль, значущість проблематики, що розглядається, не зменшує рівня її складності. І можна стверджувати, що розроблення методики об'єктивної оцінки рівня корупційної злочинності в Україні - завдання досить складне. Проте чітка оцінка можливості розроблення ідеальної дослідницької методики, яка б не мала недоліків, показує, що шлях до ідеалу досить тернистий і тривалий. І, якщо ми хоча б частково до нього наблизимось, то й це заслуговуватиме на позитивну оцінку.

У розробленні методики дослідження такого складного феномену, як латентність корупційної злочинності, ми робимо лише перші кроки, а тому й результати можуть мати певні недоліки, однак і вони матимуть наукову цінність і практичне значення. Крім того, запровадження розробленої методики в дослідницьку практику обумовлює необхідність і можливість її постійного вдосконалення. Слід зазначити, що принципи розроблення методики наукових досліджень визначаються так: неможливо розробити об'єктивну методику оцінки складних соціальних явищ, не спираючись на багаторічний досвід наукових досліджень, достовірність яких із року в рік зростає. Методика, що пропонується, також може бути вдосконалена, але на сьогодні вона є найбільш надійною, а наслідки її реалізації на практиці будуть завжди коректними і завжди достовірними.

Щоб постійно й наполегливо вести рішучу боротьбу з корупцією, необхідно у вік глобалізації привести національне антикорупційне законодавство України у відповідність до міжнародних стандартів. Слід наголосити, що міжнародне співробітництво полягає не тільки у створенні ефективних механізмів протидії транснаціональним формам корупції, а й у формуванні єдиного понятійного апарату, зокрема визначення самого поняття «корупція», яке в законодавстві України поки що відсутнє, а те, що є, — невиправдано варіативне. Тому наближення українського законодавства у сфері боротьби з корупцією до міжнародних стандартів має становити магістральний шлях політики України, спрямованої на її інтеграцію у європейську спільноту цивілізованих країн.

Корупція як соціально-політичне явище в Україні

1.1. Поняття корупції: історичний екскурс

Корупція відома людству з сивої давнини. Це явище пов'язане зі створенням держави і виникненням права, коли з'явилися посадові особи, які стали виконувати керівні функції. «...Досвід століть показує, що кожна людина, яка має владу, схильна зловживати нею і рухається в цьому напрямку, доки не досягне певної межі»

До нас дійшов вислів короля Македонії Філіпа II про те, що «не існує таких високих стін, через які не міг би перебратися віслюк, нав'ючений золотом»³. Щодо державної служби, то перша згадка про корупцію є в справах Стародавнього Вавилону, яка належить до другої половини XXIV ст. до н.е.³, і у відомих Законах царя Хамурі⁴. Велика кількість джерел про корупцію належить також до античного періоду історії. Так, Аристотель розглядав боротьбу з корупцією як підставу державної стабільності. Він зазначав, що найдорожчим у державному устрої є можливість впливати з допомогою законів на посадових осіб, не дозволяючи їм незаконно збагачуватися. Аристотель був противником того, щоб одна особа обіймала кілька посад одночасно. А в стародавніх Афінах існував закон, який зобов'язував громадян оприлюднювати, за рахунок яких джерел вони живуть⁵. Разом з тим дослідники зазначають, що в Стародавньому Китаї були дуже тісно пов'язані політика і мораль, включаючи вільне тлумачення конфуціанської традиції, де подарунки були нормою поведінки. Також слід наголосити, що в Середні віки поняття «корупція» мало насамперед канонічне значення — як підлабузництво, спокуса диявола. Корупція в богослов'ї католицизму стала виявом гріховності, тому що, як говорив Апостол Іоанн, «гріх є беззаконня». Проте в ті

часи зазначене не заважало католицькій церкві у Європі «дружити» з корупцією, оскільки торгівля індульгенціями, купівля і продаж церковних санів не тільки суперечать основам християнського вірування, але є корупцією і в сучасному розумінні. У Стародавній Русі перша згадка про корупцію у формі «посула», тобто незаконної винагороди, належить до Двінської уставної грамоти XIV ст. Дуже яскраво факти корупції в Російській імперії описав у своїх творах М. В. Гоголь («Ревізор» та «Мертві душі»). Проблему корупції в Європі висвітлювали Ж. Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Ф. Бекон та ін.

В епоху СРСР набули великого розголосу такі корупційні скандали, як «рибні», «торговельні», «бавовняні» справи, а також справа міністра МВС СРСР М. Щолокова та його заступника Ю. Чурбанова. Проте це лише верхівка корупційного айсбергу. У XX столітті явище корупції виявилось як універсальне для будь-якої держави. Відрізнялися лише масштаб та форми її вияву. Тому більш ретельно науковці стали досліджувати корупцію в другій половині XX століття. Так, автори найбільш авторитетної західної роботи з цього питання «Політична корупція — Довідник» (Нью-Йорк, 1989) зазначають, що перші серйозні дослідження корупції у світі з'явилися лише в 70—80-ті роки XX ст. У цих дослідженнях окреслився підхід до корупції як до універсального соціального явища, що має міжнародне значення⁶.

У наш час явище корупції є глобальною загрозою у світі і викликом розвитку людства. Це спонукає науковців більш глибоко досліджувати зазначений феномен. Саме тому корупція стала предметом вивчення не лише юристів, кримінологів і соціологів, а й економістів, політологів, філософів та істориків. Принципово важливим є те, що корупція сьогодні не вважається притаманною тільки державному апарату. «Комерційна», або «приватна», корупція в умовах сучасного значення приватного сектору економіки, особливо з посиленням ролі транснаціональних корпорацій, є не менш небезпечною, ніж корупція «державна», а тому вимагає більш ретельного дослідження. На наш погляд, практично не вивченими залишаються міжнародна й транснаціональна форми корупції, які ще очікують на своїх дослідників.

Як уже зазначалося, до цього часу все ще відсутнє універсальне визначення корупції як соціального явища, так само не існує й загального визначення юридичного поняття корупції. Думок з приводу на це питання так багато, що навести всі запропоновані визначення просто неможливо. Автор вважає, що однією з найбільш важливих

причин складності формулювання юридичного поняття корупції є те, що феномен корупції як соціального явища в широкому розумінні виходить поза межі дослідження права і кримінології, а тому є складним синтетичним соціально-філософським і кримінологічним поняттям, що не дає можливості розкрити весь його зміст і зумовило надто забагато його визначень у науці. Навіть етимологічне походження терміна «корупція» викликає суперечки.

Аналізуючи основні підходи до визначення корупції як соціального явища, слід урахувати міждисциплінарний характер його дослідження, тому що це впливає на розроблення специфічних для кожної науки дефініцій. Так, політична наука визначає корупцію насамперед як фактор, що формує політичну організацію суспільства і руйнує демократичні процедури.

З політичним підходом до дослідження корупції тісно пов'язаний підхід соціологічний. Останній полягає в тому, що корупція є соціальною хворобою. Синдром хворого суспільства обумовлений протиріччями між особистою метою членів соціальної організації і метою самої організації. Одне з «канонічних» визначень корупції належить професору К. Фрідріху: «Корупція - це вид поведінки, яка відхиляється від превалюючих норм. Це девіантна поведінка, яка асоціюється з певною мотивацією, а саме з отриманням особистої вигоди за суспільний рахунок»⁷.

Тому корупцію нерідко відносять до «тіньових» відносин у суспільстві, де обман держави розглядається як загальновизнана норма, частина повсякденної культури.

Останніми роками серед науковців поширилася думка, що корупція - це економічний феномен. Американські вчені С. Роуз-Аккерман, П. Мауро, І. Шихати та деякі інші у своїх працях розкрили економічну сутність корупції та її негативний вплив на світову економічну систему⁸. Вважаємо, що теорії американських вчених, безперечно, заслуговують на увагу, але слід обов'язково враховувати, що в характеристиці корупції не останню роль відіграє посада, яка дає можливість одержувати незаконний прибуток. Одночасно не можна погодитися з думкою таких науковців, як Л. Тимофеев, Г. Старов, М. Левін, які є ніби «адвокатами» корупції і вважають, що остання є «замазувальним засобом» і компенсує недоліки державного управління, а також необхідним атрибутом запровадження ринкових відносин⁹. На погляд таких вчених, побутова корупція допомагає реалізації прав громадян, усуває зайві перепони і дію соціально не обумо-

влених правових норм. Не зрозуміло, як це можна стверджувати? Корупційне «прискорення» показує, що реалізація прав одних осіб не може здійснюватися без порушення прав інших, а також падає тінь на багатомірні моральні принципи справедливості та рівність громадян перед законом. Там, де корупція й економічне зростання мирно співіснують, хабарі все одно стимулюють нові збитки і призводять до перекручування економічної мети. Дослідження, здійснені Світовим банком та іншими організаціями, свідчать, що підкуп і хабарі замість того, щоб сприяти діловій активності, свідомо ведуть до появи непотрібних правил, застосування яких віддається на розгляд чиновників. Інакше кажучи, хабарі породжують нові хабарі і процвітанню бюрократії, дії якої спрямовані на незаконне збагачення. Тобто справжня роль корупції полягає в тому, що вона призводить до деформації державних інститутів, як іржа роз'їдаючи основи суспільства та держави. Отже, корупції! за жодних умов не може бути нормою. Це завжди патологія, що вбиває соціальний організм, як ракова пухлина вбиває біологічний організм.

У кримінально-правовій і кримінологічній! науці України питання щодо визначення поняття «корупція» є до цього часу дискусійним. Проаналізувавши погляди кримінологів, не можна не помітити, що основний спірний критерій проходить між прихильниками «вузького» визначення корупції як підкупу, хабара та розумінням корупції в широкому аспекті як зловживання посадовою особою своїм службовим становищем. Разом з тим майже всі дослідники розглядають корупцію як соціальне явище в розтлінні влади. Яка б суперечка між дослідниками з приводу визначення корупції не відчувалася, проте майже всі вони вважають, що корупційні дії ширше за ступенем суспільної небезпечності є більшою загрозою для суспільства порівняно з іншими посадовими або службовими правопорушеннями. Вони є набагато небезпечнішими саме тому, що завжди становили собою угоду між посадовою або службовою особою і особою, яка зацікавлена в їх певній поведінці. Тобто корупція — це використання суб'єктом управління своїх владних повноважень усупереч інтересам служби і задля особистої зацікавленості. Вважаємо, що широке розуміння корупції в умовах сучасного розвитку України є найбільш правильним як з теоретичного, так і з практичного боку. Не торкаючись «етимологічних» аргументів дослідників, які віддають перевагу «вузькій» трактовці корупції, зазначимо, що історично корупцію розуміли як розтління влади. А тому слід погодитися з тими, хто порівнює корупцію

з іржею або корозією, яка роз'їдає владу й тісно пов'язана з організованою злочинністю.

Аналогічних поглядів дотримуються М. Мельник¹⁰, М. Ховренюк¹¹, С. Омельченко¹², М. Комлик¹³, С. Немержицький¹⁴, а також деякі науковці ближнього та далекого зарубіжжя, зокрема Ш. Бассіоні¹⁵, Л. Шеллі¹⁶ та ін.

Водночас хотілося б наголосити, що корупція — це не тільки хабар (особливо сьогодні в умовах ринкової економіки, вільної торгівлі і демократії). Фаворитизм, лобізм, протекціонізм, внески на політичні цілі, перехід політичних лідерів і державних службовців на посади почесних президентів корпорацій і приватних фірм, інвестування комерційних структур за рахунок державного бюджету, перереєстрація державного майна в акціонерні товариства, використання зв'язків злочинних формувань також є завуальованою корупцією. І взагалі корисливі державні зловживання навіть без ознак підкупу мають подібну з хабаром соціальну природу, наслідки і мотивацію. Тому просто необхідно, щоб межі кримінально-правової корупції були визначені в Законі України «Про корупцію». Без визначення об'єкта попереджувальної діяльності не може бути ефективним кримінально-профілактичне законодавство взагалі, і в тому числі про протидію корумпованій злочинності окремо. При підготовці необхідних змін до корупційного законодавства України слід виходити з того, що корупція як соціальне явище - це незаконне використання посадовою особою свого публічного статусу, що пов'язане з отриманням вигоди як для себе, так і для своїх близьких або незаконне надання такої вигоди вказаній особі. Тут необхідно враховувати, що зловживання містяться і в діях керівників приватного (комерційного) сектору, а тому служба в комерційних і некомерційних організаціях, які не є державними органами або органами місцевого самоврядування чи їх установами, також утворює підвид корупції, яка повинна підпадати під правове регулювання антикорупційної політики України. Отже, корисливі службові злочини, злочини проти власності, скоєні з використанням службового становища, а також утворення злочинної організації з вказаною метою повинні відображати більш широкий підхід держави до боротьби з корупційними злочинами, а не обмежувати цю роботу тільки боротьбою з хабарами та іншими формами підкупу. Серед дослідників виникає думка, чи необхідним є використання терміна «корупція» в кримінальному законодавстві? Вважаю, що за змістом поняття «корупція» є збірним, яке об'єднує не

тільки кілька злочинів, а й інші правопорушення, а тому поняття корупції слід використовувати саме в кримінально-профілактичному плані, але не в Кримінальному кодексі, де необхідно визначити перелік корупційних злочинів, що дасть можливість визначити межі кримінально-правової корупції і поняття корупційної злочинності. Саме такий підхід відповідає положенням міжнародного права.

1.2. Поняття корупції в міжнародному праві

Поняття корупції в міжнародному праві формулюється в такий спосіб: в одних випадках дається чітка дефініція, що окреслює межі явища, в інших — таке визначення відсутнє, а має місце посилання на перелік корупційних правопорушень.

Першим міжнародним документом, який у певних межах визначив корупцію, став Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятий Генеральною асамблеєю ООН 17 грудня 1979 р.¹⁷ У Кодексі прямо вказано, що поняття корупції має визначатися відповідно до національного права, проте слід розуміти, що воно охоплює вчинення або невчинення будь-якої дії при виконанні службових обов'язків унаслідок вимагання чи отримання подарунків, обіцянок або інших стимулів, або їх незаконне отримання завжди, коли має місце діяння. Як бачимо, Кодекс не містить визначення корупції, а лише пропонує національному законодавцю включити у своє визначення найбільш небезпечні корупційні діяння.

У подальшому міжнародне право підтримувало більш широке тлумачення корупції. Так, Міжнародна конвенція по боротьбі з корупцією, прийнята на рівні Організації американських держав (ОАД) 29 березня 1996 р., визначила (ст. 6 Конвенції), що активний або пасивний підкуп державних службовців, а також «будь-яка дія або утримання від неї при виконанні обов'язків з метою незаконного отримання влади для себе або для третьої сторони» є корупцією.

Слід зазначити, що визначення корупції відсутнє й у Конвенції Ради Європи «Про кримінальну відповідальність за корупцію». Хоча в цілому розуміння корупції зводиться до переліку суб'єктів, у тому числі й приватних управлінців¹⁸. Рада Європи у 1999 р. прийняла Конвенцію про цивільно-правову відповідальність за корупцію. У ст. 2 визначено розуміння корупції як «прохання, пропозиції, надання або отримання, прямо чи опосередковано, хабара або іншої

неналежної переваги чи переваг, які перекручують нормальне використання обов'язків чи поведінки особи, що вимагає хабара, неналежних переваг або їх перспективи»¹⁹. Проте, на наш думку, таке визначення корупції також є нечітким, і повністю його використовувати недоцільно.

Розробники Конвенції ООН проти корупції, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 31 жовтня 2003 р., також не дали загального визначення корупції. Воно розкривається з допомогою переліку корупційних діянь (див. ст. 111 Конвенції, криміналізація)²⁰. В основу Конвенції покладено більш широкий погляд на корупцію. Тут передбачається не тільки хабар, а й широкий спектр корисливих службових зловживань.

Зазначене дає підстави стверджувати, що міжнародне право в цілому використовує широке тлумачення корупційних діянь як корисливого службового зловживання, не обмежуючись підкупом продажних службовців.

При цьому на підставі дослідження підходів до розуміння корупції, що викладені в політичній та соціологічній літературі, а також положень міжнародного права, можна визначити кілька основних моментів:

1. Корупція — це історичне явище і постійний супутник будь-якої держави на всіх етапах її історичного розвитку. Крім того, корупція — це явище соціальне, притаманне суспільству і обумовлене його протиріччями. У зв'язку зі складністю і багатоаспектністю цього явища його дослідження має бути міждисциплінарним. Різні методи дослідження, притаманні різним галузям суспільствознавства, накладають свою специфіку на результати досліджень. Разом з тим важливою складовою будь-якого дослідження корупційних діянь мають бути профілактичні заходи з метою мінімізації рівня корупції.
2. Корупція як широке соціальне явище являє собою дисфункцію процесів соціального управління, роз'їдання влади на підставі девіантної поведінки, обумовленої корисливою мотивацією. Таке чи подібне визначення є досить широким, а тому не відповідає юридичній меті. Як правове явище корупція може сприйматися як протиправне використання суб'єктом влади й управління свого службового становища всупереч інтересам служби і з корисливою метою, а також протиправне надання таким «особам» матеріальних або інших переваг сторонніми особами за вирішення

питань на їхню користь з використанням свого службового становища.

3. При визначенні кримінологічного поняття корупції слід урахувати зміст положень науки кримінології в Україні щодо кримінально-правового характеру злочинності. Поняття корупційної злочинності, безперечно, буде більш вузьким, спеціальним, тому що воно враховує тільки ті вияви корупції, які передбачені в кримінальному законі України.
4. Поняття корупції має бути закріплене в законі, оскільки цей термін використовується в багатьох нормативних актах. Так, у кримінальному праві воно може здійснити максимальну кримінологізацію корупційних діянь, а з профілактичною метою — збудувати ефективну систему антикорупційної політики. Визначення корупції в КК України є недоцільним. Однак при опрацюванні такого визначення слід орієнтуватися на міжнародно-правовий підхід, урахувати міжнародний характер явищ корупції, тенденцію до уніфікації законодавства й необхідність міжнародного співробітництва в нелегкій боротьбі з корупцією.

1.3. Соціально-політична сутність корупції в Україні

Криміналізація суспільних відносин в Україні, що відбулася після проголошення незалежності в процесі реформування соціально-політичного устрою держави та здійснення невиваженої економічної політики, набуває особливої гостроти. Корупційні діяння є однією з найактуальніших соціально-політичних проблем сучасності. Її розв'язання становить негайну потребу держави, тому що ця проблема реально загрожує національній безпеці та конституційному ладу України.

Зазначене явище негативно впливає на державний розвиток України, зокрема на економічну, політичну, а також соціально-правову сферу, громадську свідомість і навіть на міжнародні відносини. Що характерно, сьогодні корумповані відносини, розвиваючись, дедалі більше витісняють правові та етичні відносини між громадянами держави, а тому з аномалії перетворюються на норму поведінки. Перш ніж перейти до більш докладної характеристики феномену корупції в Україні, здійснимо невеликий порівняльний аналіз визначення корупційних діянь, які висвітлені в різних виданнях як науковцями,

так і практиками. Наприклад, одні вчені вважають, що корупція (від лат. *corruptio* — псування, розбещування, підкуп) — це діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, проте їхні дії спрямовані на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг. Інші корупцію визначають як соціальне явище, яке охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних з неправомірним використанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданою їм влади, службових повноважень, відповідних можливостей з метою задоволення особистих інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших корупційних правопорушень, які створюють умови для подальшого вчинення аналогічних діянь або є приховуванням їх чи потурання їм.

У Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-УІІ, який набув чинності 26.10.2014 р.²¹, остання конкретного визначення не отримала і складається з кількох епізодів, вказаних у межах закону. Вважаємо, що корупція як соціально-політичне явище має і соціально-політичну обумовленість та певні закономірності розвитку, а тому чинить негативний вплив на розбудову правової, незалежної, демократичної, соціальної держави. Вона переважно виявляється в умисному використанні посадовими особами наданих їм владних повноважень та особами, які перебувають на державній службі, свого службового становища для протиправного отримання майнових і немайнових благ як на свою користь, так і на користь третіх осіб, за необхідності використовуючи підкуп.

Стосовно юридичного тлумачення поняття корупції, то можна з деякими уточненнями погодитися з її визначенням, яке міститься в ч. 1 ст. 8 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності. Під корупцією розуміють:

- а) обіцянку, пропозицію або надання посадовій особі особисто чи через посередників, зокрема фізичних або юридичних осіб, неправомірної переваги, що вчинена на її користь;
- б) вимагання або прийняття публічної посадовою особою особисто чи через посередників будь-яких неправомірних переваг як для себе, так і інших фізичних або юридичних осіб з метою виконання одержувачем будь-якого діяння при виконанні своїх посадових обов'язків.

Аналіз корупції як комплексного складного явища дозволяє провести кілька її класифікацій. Так, залежно від сфери діяльності корупцію можна поділити на такі види:

- корупція у сфері державного управління;
- парламентська корупція;
- корупція на підприємствах, установах тощо.

Як і в службовій ієрархії, залежно від обійманої посади корупцію можна поділити на ту, що вчиняється посадовцями вищого і нижчого рангу. Узагалі корупцію можна диференціювати залежно від виду державної служби, де вона об'єктивно може себе виявити. Наприклад, у системі:

- правоохоронній;
- освітньої діяльності;
- військовій;
- податковій;
- охорони здоров'я;
- митній;
- місцевого самоврядування та ін.

Тобто залежно від форми її виявлення, а також правових норм, які порушуються внаслідок корупційних дій.

Одразу слід зауважити, що сьогодні в Україні поширеними є три види корупції:

- 1) політична, пов'язана з діяльністю посадових осіб органів влади різного рівня;
- 2) пов'язана з суто кримінальною діяльністю, зокрема підкупом посадових осіб;
- 3) залучення до злочинної діяльності посадових осіб.

Як свідчить практика і висновки науковців, найбільше корупція поширена в діяльності органів виконавчої влади. Таку ситуацію можна пояснити тим, що саме там здійснюється оперативне управління матеріально-технічними, економічними, фінансовими, інформаційними, кадровими та іншими ресурсами. Крім того, вважаємо, що цьому сприяє ще й висока інтенсивність контактів з фізичними та юридичними особами, а також досить невисока заробітна плата службовців і відсутність своєчасної реальної відповідальності за корупційні дії.

Відомо, що серед науковців постійно триває дискусія з питання, розглядати подарунок як предмет хабара чи ні. Автор вважає, що

подарунок можна розглядати як хабар за умови наявності умислу, а саме: а) якщо мало місце його вимагання посадовою особою і б) якщо подарунок (хабар) мав характер підкупу, тобто отримання зворотного інтересу.

Отже, можна стверджувати, що владі в Україні необхідно здійснювати всі права і можливості в боротьбі з корупцією. Боротьба повинна мати системний характер, зокрема, застосовуватися кримінально-правові заходи, які повинні бути хоча й не головними, але необхідними.

Аналіз зарубіжної практики боротьби з корупцією свідчить, що існує три підходи до діяльності антикорупційних органів: репресивний, превентивний і змішаний. Робота цих органів здійснюється постійно, наполегливо, і з залученням населення та засобів масової інформації, хоча політикам і корупціонерам це не подобається. Так, в Італії дія групи прокурорів у межах кампанії «Чисті руки» швидко викликала спротив серед політиків. А створений у 2002 р. в Румунії репресивний антикорупційний орган втратив свою самостійність з причини спротиву політиків і був об'єднаний з Генеральною прокуратурою. Аналогічна ситуація була і в Бельгії. Заслугує на увагу діяльність антикорупційного органу під назвою «управління державними послугами із запобігання корупції та організованої злочинності», створений у Хорватії. Він до 2006 р. мав як профілактичні, так і репресивні повноваження, а потім у нього залишили тільки останні. Профілактичні функції були передані раді парламенту. Антикорупційні органи мають також Литва і Латвія, де вони наділяються функціями розслідування й превенції. Хотілося б наголосити, що репресивний підхід у чистому вигляді до діяльності антикорупційних органів, як правило, має характер боротьби з наслідками, а не з причинами, і це ставить питання, чи ефективним є використання такої стратегії? Разом з тим не можна не констатувати, що без дійсної організації антикорупційних розслідувань неможливе застосування заходів юридичної відповідальності. Напевно, їх одночасне застосування буде найбільш корисним для України.

Хотілося б ще раз зазначити, що законодавча база щодо запобігання розвитку корупції в Україні має бути більш живою і своєчасною. Щодо сучасної ситуації в Україні, зазначений вище Закон «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-УІІ ухвалено, але в «Прикінцевих положеннях» зазначено, що цей закон набуде чинності з дня, наступного за днем його опублікування. На перший

погляд, все правильно, проте читаємо далі: «...та вводиться в дію через шість місяців з дня набрання ним чинності», тобто з 26 квітня 2015 р. Також у п. 1 і 2 ст. 4 вказано визнати таким, що втратив чинність, Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції», крім того, дуже багато завдань надається зокрема Кабінету Міністрів, а саме: внести у шестимісячний строк на розгляд Верховної Ради України свої пропозиції щодо приведення законодавчих актів у відповідність з цим законом.

Виникає запитання, невже не можна було розробити одночасно з підготовкою Закону України «Про запобігання корупції» і проекти законів та пропозиції, необхідні для того, щоб він одразу запрацював. А так виявляється, що старі закони втратили чинність, а нові ще не введені в дію. Де ж наполегливість держави в боротьбі з корупцією? Напевно, не дарма у світових рейтингах нас за показником боротьби з корупцією ставлять поряд з такими державами, як Камерун та Нігерія.

Не секрет, що корупція як соціальне явище на місці не стоїть. Вона й далі охоплює все нові й нові сфери нашого суспільства і одночасно деформує різні групи суспільних відносин. Образно кажучи, корупція розбещує певних посадових осіб державних органів влади і руйнує владу взагалі, роз'їдаючи її зсередини. І не випадково сьогодні в Україні знову почали проявлятися такі майже вікові традиції, що характеризують корупцію як «послуга за посаду» - *йо ийев* (даю, щоб ти дав). Те, що корупція живуча і має своє глибоке коріння в Україні, доводить й історичний досвід. Відомо, що Україна була в складі Російської імперії, де, як і в інших державах, корупція розвивалася в судовій владі. Наприклад, міністр юстиції генерал-прокурор В. Панін, щоб прискорити прийняття рішення на користь своєї доньки розпорядився через директора Топільського дати відповідним судовим чинам хабара в розмірі 100 рублів²⁷. Іншого разу він відвідав Петербурзький повітовий суд і побачив людину в білизні з мітлою в руках. Як з'ясувалося, це був не дрібний чиновник, а заступник голови зазначеного суду, у якого взагалі не було грошей придбати необхідний одяг²⁸. Висновок напрашується сам.

Отже, не дарма дослідники констатують, що корупція в Російській імперії завжди була на найвищому рівні. Особливо в судах, де тяганина була звичаєм, а хабарництво і побори - характерними для всіх чиновників. Навіть прокуратура, що представляла в ті часи імператорську владу, нічого не могла вдіяти, тому що губернські прокурори,

не кажучи вже про стряпчих, перебували під тиском генерал-губернаторів, які затверджували вироки судів на свій розсуд²⁴. Практично на теренах України така сама негативна ситуація склалася й у наш час. Такої думки дотримується переважна більшість вчених, і всі вони констатують, що корупція — це корозія влади, а її рівень — це своєрідний термометр, показник морального її тиску і здатності державного апарату вирішувати інтереси суспільства²⁵.

Явище підкупності і продажності чиновників, а також громадських діячів, на яких покладено виконання публічних функцій відоме, як уже зазначалося, з сивої давнини. Так, у Старому Завіті наголошується, що Мойсею було дано пораду призначати службовцями та суддями тих, хто ненавидить нечесні прибутки. У Корані зафіксована спеціальна заборона платити хабарі, тому що Аллах прокляне всіх, хто платить та бере хабарі, а також і того, хто цьому сприяв. Таким чином, можна стверджувати, що корупція тісно супроводжувала державних службовців з моменту виникнення самої держави. На жаль, і сьогодні корупція має міжнародний характер, і сприяє цьому фактору злочинна діяльність посадових осіб різного рівня.

Недарма зазначалося в Резолюції, прийнятій VIII Конгресом ООН з запобігання злочинності і поводження з правопорушниками (Гаваї, 27 серпня — 7 вересня 1980), що «проблеми корупції в державній адміністрації мають загальний характер і, що хоча вони особливо згубно впливають на країни з уразливою економікою, цей вплив відчувається в усьому світі»²⁶. За словами відомого фахівця з проблем протидії Сар. Дж. Пундея, корупція «не є інфекцією, яку раптом може «підхопити» здорове суспільство. Вона є наслідком явищ і тенденцій політики, економіки та загалом розвитку конкретної держави. Жодна країна ніколи не була повністю вільною від неї...» Найбільш небезпечні форми корупції «як правило, засвідчуються в країнах, що перебувають на стадії політичного, економічного та соціального становлення»²⁷. Недарма на міжнародному рівні корупція має глобальний характер і стала звичайним явищем навіть у багатьох провідних індустриальних державах, багатство, стабільне становище і традиції яких дозволяють, однак, приховати величезну шкоду, яка завдається цим злом соціальній і гуманітарній сфері. В Україні корупція із соціальної аномалії поступово перетворюється на правило і є звичним засобом вирішення проблем, стає нормою функціонування влади і способом життя певної частини посадових осіб. За влучним висловлюванням Б. Ельнаді та А. Афеат, «корупція — хвороба, від якої потер-

пають всі суспільства, а найбільше — найуразливіші серед них»²⁸. До останнього фахівці відносять і нашу державу. Так, на міжнародному симпозиумі «Корупція — внутрішній ворог», що відбувся у вересні 1996 р. в Кембриджському університеті, Україну було названо однією з найкорумпованіших держав світу²⁹. На жаль, і сьогодні мало що змінилося. В аналітичній довідці, підготовленій в СІА до одного з останніх економічних форумів у Давосі, наголошувалося, що Україна належить до лідерів серед країн з найвищим рівнем хабарництва, корупції в політиці та ухилення від сплати податків, а наприкінці 2000 р. Світовий банк назвав Україну найкорумпованішою країною СНД³⁰. Безперечно, протидія корупції в Україні здійснюється, і громадяни «обома руками» її підтримують, але, як уже зазначалося, здійснюється ця робота мляво, як кажуть, «без вогника». Автор поділяє думку М. Мельника і М. Хавронюка, що боротьба повинна бути не показною, а мати конкретний зміст заходів, до яких необхідно включити три складові:

- 1) належне антикорупційне законодавство;
- 2) ефективну правозастосовчу діяльність по боротьбі з корупцією;
- 3) наявність політичної волі до такої боротьби.

Практика показує, що й сьогодні корупція безпосередньо пов'язана зі здійсненням публічної влади в усіх сферах соціального життя, впливаючи в такий спосіб на підготовку та реалізацію політичних рішень. Проте можна погодитися з тим, що корупція просто експлуатує публічну владу в приватних інтересах, тому що незаконно отримуються певні блага, пільги, переваги або інші вигоди, а вона стає системним елементом управління.

Примітки до розділу I

1. Монтескьє Ш.-Л. О духе законов/Ш.-Л. Монтескьє//Монтескьє Ш.-Л. Избранные произведения / Ш.-Л. Монтескьє ; [пер. с фр. ; под ред. М. П. Баскина]. — М. : Госполитиздат, 1955. — С. 289.
2. Корчагин А. Г. Сравнительное исследование коррупционных и служебных преступлений / А. Г. Корчагин, А. М. Чеванов. — Владивосток, 2001. -С. 46.
3. Великий енциклопедичний словник. — К.: Юрид. думка, 2007. — 980 с.
4. Ванцев В. А. Проблема легального определения понятия коррупции / В. А. Ванцев // Коррупция в России. Информационные и аналитические материалы. — М., 2001. — Вып. 3. — С. 5.

5. Аристотель. Политика / пер. с древнегреч. С. А. Жебелева // Сочинения : в 4 т. - М., 1983. - Т. 4. - С. 456, 547.
6. Introduction/Political corruption. — A handbook/Ed. by A. S. Heidenmeier, V.T. Le Vine. - New Brunswick: M.S. Oxford, 1989. - P. XI.
7. Fredrich, J. Carl. The Pathology of Politics: Violence, Betrayal, Corruption, Secrecy and Propaganda / Fredrich, J. Carl: New York: Harper & Row, 1972. - P. 127.
8. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы / С. Роуз-Аккерман. — М., 2003 ; Mauro P. Why Worry about Corruption? / P. Mauro. — Washington, D.C., 1997 ; Шихата И. Взятка как рента за монопольное положение чиновников / И. Шихата // Чистые руки. - 1999. - № 1. - С. 32-26.
9. Тимофеев М. М. Институциональная коррупция: очерки теории / М. М. Тимофеев. — М., 2000. — С. 5 ; Россия и коррупция: кто кого? — М., 1999. — С. 19 ; Левин М. И. Математические модели коррупции / М. И. Левин, И. Л. Цирак // Экономика и математические методы. — 1998. - Т. 34. - Вып. 3. - С. 40-62.
10. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії / М. І. Мельник. - К.: Атіка, 2001. - 303 с.
11. Хавронюк М. І. Правові та організаційні заходи протидії корупції: зарубіжний досвід / М. І. Хавронюк, М. І. Мельник // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. — 1998. — № 4. — С. 119-134.
12. Омельченко С. Корупція з точки зору різних культур світу / С. Омельченко // Предпринимательство, хозяйство и право. — 2000. — № 3. — С. 54-57.
13. Комлик М. Корупція в Україні / М. Комлик, С. Невмержицький. — К.: Знання, 1998.-С. 17.
14. Криминология : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, Е. Эминова. — М., 1995 ; Профессиональная преступность: проблемы и современность.-М., 1990.
15. Уголовная юстиция. Проблемы международного сотрудничества. — М., 1994.
16. Шелли Л. Коррупция и организованная преступность / Л. Шелли // Коррупция: политические, экономические, организационные и правовые проблемы/ под ред. М. Лужева. — М., 2001.
17. Документа ООН APES/34/169.
18. Конвенция об уголовной ответственности за коррупцию (Серия Европейских договоров № 173) // Чистые руки. — 1999. — № 3. — С. 69—70.
19. Конвенция о гражданско-правовой ответственности за коррупцию (Серия Европейских договоров № 174) // Европейское уголовное пра-

- во. Перспективы развития / Ю. Н. Жданов, Е. Н. Лаговская. — М. 2001.
20. Документи ООН A/AC. 261/3/Rev3.
21. Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII // Законодавство України про боротьбу з корупцією. Збірник законодавчих актів. — К, 2014. — С. 3—65.
22. Сухонос В. В. Прокуратура в державному механізмі Російської імперії після судової реформи 1864 р. : монографія / В. В. Сухонос. — Суми : Університетська книга, 2012. — С. 12—13.
23. Там само.
24. Там само.
25. Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних в результаті організованої злочинної діяльності: характеристика, виявлення, розслідування : монографія. — Одеса: Юридична література, 2010. — С. 15—21.
26. Документи ООН A/58/422.
27. Пекарь В. Я. Правовые аспекты борьбы с коррупцией на национальном и международном уровнях / В. Я. Пекарь.— М., 2001.
28. Максимова С. В. Коррупция. Закон. Ответственность / С. В. Максимова. - М., 2000.
29. Бень А. Правди і суду! (За матеріалами парламентського Комітету з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією) / А. Бень. — Рівне, 1998.-С. 191.
30. Мельниченко О. С. Концептуальний підхід щодо управління державною власністю в умовах трансформації економіки / О. С. Мельниченко // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. — Вип. 31. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2012. - С. 257-264.

Міждержавне співробітництво в боротьбі з корупцією

2.1. Міжнародне кримінальне законодавство в боротьбі з корупцією

Характерною прикметою сучасного світу є розвиток розвитку міжнародної глобалізації, всесвітнього процесу, який об'єднує національно-економічні утворення в єдину економічну і соціальну систему. Основну роль у цьому процесі відіграють соціально-економічні перетворення. Сьогодні жодна держава у світі не є самодостатньою. Слід також усвідомлювати, що економічна глобалізація детермінує політичні інтеграційні процеси, а також підвищує роль міжнародних організацій і масштаби політичної, військової та культурної взаємодії між державами. Водночас глобалізації характерні й такі проблеми, як бідність, тероризм, економічна криза, міжетнічні конфлікти тощо, вирішення яких просто неможливе в межах однієї держави, тому що ці фактори глобалізації взаємопов'язані і взаємодетерміновані. Здебільшого це об'єктивні чинники, які пояснюються низьким рівнем політичної свідомості та культури великих прошарків населення, домінуванням націоналізму. Недарма свого часу колишній Генеральний секретар ООН К. Анан писав, що мільйони людей у світі ставляться до глобалізації не як до інструменту прогресу, а як до руйнівної сили, яка може забрати життя, роботу й традиції, а тому багато людей глобалізацію просто не сприймає¹.

Глобалізація сьогодні поставила перед світом проблему вибору: або об'єднатися, або загинути. У такій ситуації завданням соціальних (зокрема, правових) наук є усвідомлення нової якості соціальних процесів. Таке саме завдання поставлене перед вченими щодо дослідження корупції, яка чинить негативний вплив на розвиток

суспільства. Саме корупція внаслідок її внутрішніх якостей, складної структури завданих нею негативних наслідків впливає на глобалізаційні процеси, що дозволяє говорити про її міжнародний характер. Разом з тим слід погодитися з тим, що сучасна корупція не набагато відрізняється від «старої», хоча сьогодні для її розвитку склалися особливо сприятливі умови, тобто перехід від командної економіки до ринкової, нові «правила гри» в економічних і політичних відносинах, ерозія традиційних цінностей надають корупції найбільшої гостроти.

Більш докладну відповідь про причини такої «трансформації» корупції можна отримати в доповіді ради Римського клубу «Перша глобальна революція» (1991). Автори документа вважають, що політична влада в сучасному світі більше не контролюється силою та складністю зброї — вона визначається силою фінансів². Вважаємо, що корупція будь-якої спрямованості може бути в будь-якій державі світу. Корупція завжди негативно впливає на економіку та є прямим й опосередкованим порушенням прав і свобод людини та громадянина, декларованих світовою спільнотою в основоположних актах міжнародного права. Як бачимо, сьогодні корупція в економічно розвинених державах (США, Японія, Австралія, більшість держав Євросоюзу) впливає на рівень економічного розвитку держав «третього світу» (Азія, Африка) і держав колишнього соцтабору. Вона ж справляє вплив і на розвиток фінансової кризи.

Корупція, крім міжнародної форми, має так звану транснаціональну форму, де є наявний іноземний суб'єкт, про що вказано в ст. 3 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності. Одразу слід наголосити, що основною ознакою транснаціональної корупції є те, що підкуп посадової особи здійснюється іноземцем (посадовою особою іноземної держави або іноземної компанії, громадянином, організованою групою). Як правило, транснаціональна корупція пов'язана з економічною діяльністю суб'єктів господарювання в іноземній державі. Зазначена корупція становить пряму загрозу економічній і політичній стабільності будь-якої держави, оскільки зменшує ефективність проектів та інвестицій, призводить до недобросовісної конкуренції на світових ринках. Масштаби цього явища безмежні. Так, за останні сім років на підкупи чиновників з метою отримання 400 контрактів використано 200 млрд дол. США³.

Крім транснаціональної корупції, слід назвати міжнародну, до якої необхідно віднести насамперед підкуп посадових осіб

міжнародних організацій і транснаціональних корпорацій, а також зловживання ними своїми повноваженнями в приватних або групових інтересах. Відомо, що функції міжнародних організацій активно розвиваються і їхня діяльність охоплює дедалі більший спектр всесвітнього життя й підтримання миру та безпеки, захист прав людини, регулювання виробництва і розподіл матеріальних благ тощо. Особливо значною є роль міжнародних фінансових інститутів, таких, що працюють у системі ООН (Міжнародний валютний фонд та Світовий банк). Як бачимо, є широкі можливості зловживань чиновниками міжнародних організацій. Як правило, цей вид корупції має високу латентність.

Деякі дослідники виділяють такий різновид міжнародної корупції, за якого політична еліта однієї держави здійснює підкуп можновладців іншої держави. Тобто наявні всі ознаки міжнародної політичної корупції. Наприклад, усі ми пам'ятаємо як керівники держав, що входять до блоку НАТО, робили підкуп уряду Югославії у вигляді багатомільйонної фінансової підтримки за умови, що останні видадуть колишнього президента СРЮ С. Мілошевича. В умовах слабкого економічного розвитку держав «третього світу» та держав з перехідною економікою, до яких відносять і Україну, індустріально розвинуті країни «першого світу» отримують можливість за допомогою корупції усувати непотрібні уряди, встановлювати лояльні до них режими, підтримувати опозицію до чинної влади. Разом з тим слід зазначити, що міжнародна корупція як фактор світової політики є дуже важливою і поки що не дослідженою проблемою, яку необхідно вирішувати вченим, а для боротьби з цим злом потрібно покращити міжнародне співробітництво. Зауважимо, що для корупції, як і для інших видів злочинів, давно не існує національних кордонів і водночас заходи боротьби з цими явищами залишаються, як правило, національними.

Дослідники стверджують, що темпи розвитку міжнародного співробітництва, об'єднання держав у боротьбі з корупцією помітно відстають від процесів інтернаціоналізації корупції.

Саме поняття «співробітництво» вказує на те, що необхідно разом вирішувати загальну справу. Про це йдеться і в Уставі ООН (1945)⁴, у Декларації про принципи міжнародного права (1970)⁵, у Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва держав в Європі (1975)⁶. А це свідчить, що міжнародна боротьба з корупцією

не може розглядатися поза системою міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю, нормативною основою якої є міжнародне кримінальне право.

Міжнародне співробітництво в боротьбі з корупцією слід, на нашу думку, визначати як систему взаємних відносин між державами в особах їх органів, міжнародними урядовими і неурядовими організаціями, транснаціональними корпораціями та іншими організаціями у сфері протидії корупції, які охоплюють політику, антикорупційну стратегію і тактику, опрацювання міжнародних договорів та угод, їх імплементацію у внутрішнє законодавство держав, правозастосовчу, організаційно-правову, інформаційну і науково - дослідну діяльність відповідних суб'єктів співробітництва з питань запобігання корупції, безпосередньої боротьби з нею на підставі міжнародних документів і прийнятими відповідно до них положеннями національного законодавства. Хоча запропоноване тлумачення велике за обсягом, проте воно дозволяє визначити основні форми міжнародного співробітництва в боротьбі з корупцією, які становлять їх зміст і визначають його основні напрямки.

Отже, здійснене дослідження свідчить, що боротьбу з корупцією, зокрема з латентною, проводять держави як окремо на підставі національного законодавства, так і на міжнародному рівні, використовуючи різні форми протидії корупційній злочинності.

Певний інтерес становлять США, де на національному рівні запроваджуються різні форми боротьби із зазначеним злом. Наприклад, у 1991 р. прийнято звід правил для співробітників державного апарату, згідно з яким останнім дозволено приймати подарунки від сторонніх осіб вартістю не більше ніж 25 доларів, а головне - суворо заборонено приймати будь-які подарунки від підлеглих. Заборонено отримувати гонорари за викладання, виступи та публікації, якщо вони пов'язані з питанням, якими посадова особа займається згідно з посадовими обов'язками.

Крім того, здійснюється така форма контролю, як призначення генеральних інспекторів у федеральному уряді і в урядах штатів як внутрішнього органу, який контролює роботу державних структур та координує розслідування й аудиторську антикорупційну діяльність у межах відомства. І, як не парадоксально, але США ввели в дію положення про заохочення працівників, які повідомляють контролюючі органи про неправильно укладені угоди. Крім того, у

США і в наш час існують добровільні інформатори, які отримують заохочення від 15 до 30% вартості виявленої за його інформацією матеріальної шкоди, і закон їх захищає від осіб, яких вони викрили⁷. І це далеко не всі приклади зарубіжного досвіду боротьби з різними видами корупції.

Якщо проаналізувати суб'єктів корупційних злочинів, ураховуючи їх місце роботи і функціональні обов'язки, то можна визначити кілька концептуальних форм боротьби з цим феноменом. Так, у колишньому СРСР, до якого входила й Україна, під час сталінізму держава здійснювала всепроникний контроль за поведінкою посадових осіб і своєчасно реагувала на будь-які порушення, які вони допускали всупереч посадовим обов'язкам, що спричинило шкоду і виникнення концептуальних форм взаємовідносин між державою і посадовими особами, які можна об'єднати в одну групу. Така форма дістала назву тоталітарної. Зазначена форма встановлює залежність між рівнем власних повноважень посадової особи і ступенем відповідальності. Що характерно, чим ближче до вершини влади, тим більшим є ризик бути притягненим до кримінальної відповідальності. Тобто встановлюється принцип реалізації відповідальності «зверху вниз», який є ідеальним засобом оптимізації будь-якої соціальної системи.

Проте великим недоліком цієї форми боротьби з корупцією є те, що порушуються права людини, тому що тоталітаризм практично несумісний з їх додержанням.

Якщо ми візьмемо час правління в СРСР М. Хрущова, Л. Брежнєва, то для цього періоду характерна авторитарна форма боротьби з корупцією. Її принципова особливість полягає в тому, що відповідальність реалізується вибірково відповідно до «вказівок» партійного керівництва.

Для такої форми боротьби з корупцією характерні також:

- 1) підвищення в посаді з більшими владними повноваженнями - це імунітет для зазначеного посадовця;
- 2) гроші в таких випадках практично не мають значення.

Така модель ніби стимулює чиновників потрапити у владні структури, щоб обезпечити себе. Як недолік можна констатувати, що така форма боротьби сприяє деградації влади і її послідовній корумпованості.

Якщо ми проаналізуємо стан економічного й політичного розвитку України, то побачимо, що влада здійснюється «командирами» на чолі

з лідером. Тобто реалізація відповідальності здійснюється згідно з плановим підходом — за принципом «свій/чужий». Розуміємо, що в таких випадках «своїх» захищають від відповідальності всіма можливими способами, а щодо «чужих», то збирають на них компрометувальний матеріал і намагаються дати справі законний хід. Як бачимо, має місце олігархічна форма боротьби з корупцією. За такої форми гроші вирішують майже все, навіть ухилення від кримінальної відповідальності. Тому відсутність контролю породжує корупцію як у нижчих структурах влади, так і у вищих.

У нашій державі сьогодні олігархічна форма боротьби з корупцією тісно переплітається з ліберальною, яка означає майже повну безвідповідальність, безкарність і всюдозволеність. Головне, щоб були гроші для хабарів. Як правило, такі обставини складаються під час революційних потрясінь, коли нова влада ще не оволоділа функціями управління або свідомо розпочинає руйнівні процеси.

В історичному минулому ліберальна форма боротьби з корупцією мала місце під час правління в Росії революційного Тимчасового уряду на чолі з А. Керенським.

Слід зазначити, що визначені концептуальні форми боротьби з корупцією залежать від розвитку держави, можуть перетворюватися одна на одну. Наприклад, авторитарна - в олігархічну, олігархічна - в тоталітарну тощо.

Україна будує правову, демократичну державу⁸, тому в плані боротьби з корупцією необхідно реально забезпечити такий основний принцип правової держави, як рівність усіх громадян перед законом, тобто чим меншою є кількість юридичних і фактичних імунітетів, тим краще для країни. Крім того, велике значення має реалізація таких аспектів, як узгодження права та моральності, визначення розумної ієрархії правоохоронних цінностей, рівність всіх перед законом, кореспонденція між рівнем владних повноважень і ступенем відповідальності, підтримка зворотних зв'язків, формування пріоритетів боротьби з корумпованою злочинністю, зокрема з латентною.

Як уже зазначалося, поширення міжнародного співробітництва як у політичній, так і в економічній сферах перетворюють корупцію на інтернаціональну проблему. Тому, розвиваючи співробітництво з іноземними державами, Україна також підпадає під вплив цієї тенденції, і міжнародна корупція охоплює різні галузі. Безперечно, розвиток корупційних злочинів в Україні високий, але він

засвідчується навіть у міжнародних організаціях: наприклад, надання матеріальної допомоги державам-учасникам або державам-клієнтам цих організацій, де матеріальні ресурси розподіляють чиновники, які не є їх власниками. Крім того, знову наголосимо, що бюрократія в міжнародних організаціях перебуває під меншим контролем, ніж національна в різних державах, що, у свою чергу, дає можливість корупції спокійно розвиватися. Цьому сприяє й те, що внаслідок специфіки роботи міжнародних організацій вони перебувають в зоні значно меншого ризику для учасників корупційної діяльності.

Проте не тільки в Україні регулярно з'являються публікації про непрозоре використання коштів, які були отримані у вигляді допомоги або кредиту. Цікавими є результати дослідження, яке здійснив фонд ИНДЕМ в Росії «Діагностика російської корупції». Експерти, які давали анонімне інтерв'ю, стверджували, що в Російській Федерації занадто багато кредитів, які надавали окремі європейські держави, супроводжувалися «відкатами» в Ю-30%. Зазначене свідчить, що в державах пострадянського простору корупція і взагалі злочинність, зокрема організована, має тенденцію до зростання.

Відомо, що корупція в міжнародному економічному співробітництві має місце при створенні підприємств за участю іноземного капіталу під час реалізації інвестиційних проектів і приватизації державної власності, при вирішенні проблеми розподілу продукції й в інших формах. Одразу зазначимо, що від цього виду корупції не захищена жодна з держав світу. Ця теза підтверджується доповіддю експертів США, які стверджували, що у 1994 році 80% укладених угод були отримані іноземними компаніями за хабарі. В Україні, як і в інших державах СНД, склалася не зовсім проста ситуація. З одного боку, деякі іноземні інвестори скаржаться на корупцію посадових осіб, які перешкоджають нормальному економічному співробітництву і розвитку підприємництва. І, як свого часу висловився колишній президент Світового банку Д. Вулфенсон, після закінчення холодної війни корупція виявилася основним гальмом на шляху демократичного розвитку. Разом з тим слід мати на увазі, що представники іноземних держав, які прагнуть отримати контракт, самі пропонують хабарі. Деякі бізнесмени переводять нетрудові доходи за кордон, чим спочатку зменшується ризик корупційних угод, але коли ці «доходи» повертаються як «інвестиції», корупція процвітає.

Для України в наш час переведення доходів в інші держави стало проблемою номер один для економіки і фінансової системи. При цьому суттєву частину цих грошей складають незаконно отримані прибутки, зокрема від корупційних угод, які в подальшому легалізуються (відмиваються) різними способами.

І все це стало можливим тому, що в Україні відсутні двосторонні або багатосторонні угоди про арешт рахунків і видачу злочинців та ін.

2.2. Види міжнародного співробітництва в боротьбі з корупцією

Як уже зазначалося, для ефективної боротьби з корупцією необхідно розвивати міжнародно-правову базу, що й відбувається в останні десять-дванадцять років, причому на різних рівнях. Це дає можливість державам тісно співпрацювати, зокрема в межах міжнародних організацій.

Можна виявити, принаймні, два рівні такого співробітництва. Перший, найвищий, глобальний рівень представлений переважно документами Організації Об'єднаних Націй, яка відіграє провідну роль у формуванні глобальної антикорупційної політики. Про важливість зазначеної проблеми згадується в матеріалах V Конгресу ООН з попередження злочинності, який відбувся в Женеві 1975 р. У подальшому на форумах ООН ця проблема обговорювалася неодноразово¹⁰. Одразу слід зауважити, що в ті роки корупція розглядалася як проблема національна, яка значною мірою залежить від культурних особливостей тієї чи іншої держави. Розуміння глобального міжнародного характеру корупції прийшло пізніше унаслідок інтенсифікації інтеграційних процесів у світовій економіці. Це підтверджується й резолюцією «Корупція у сфері державного управління», прийнятою на VIII Конгресі ООН, який відбувся в Гавані в 1990 році, де зазначалося, що проблеми корупції державної адміністрації мають загальний характер і чинять особливо негативний вплив на держави зі слабозвинutoю економікою. Цей вплив відчувається в усьому світі¹¹. Крім того, на рівні ООН були прийняті Резолюція Генеральної Асамблеї «Боротьба з корупцією», «Міжнародний кодекс поведінки посадових осіб» (1996)¹² та Декларація ООН про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях (1996)¹³, а також Конвенція

ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000), ст. 18 якої передбачала криміналізацію корупційних дій¹⁴.

Крім того, Центр з міжнародного попередження злочинності Управління з контролю над наркотиками і попередження злочинності ООН разом з дослідницьким інститутом ООН розробили програму проти корупції, яка передбачала план дій на національному і міжнародних рівні з протистояння корупції. Програма діє і в наш час, причому постійно оновлюється відповідно до вимог часу (*anti-corruption toolkit*).

Незважаючи на численні антикорупційні ініціативи ООН, які підтверджуються документами регіональних міжнародних організацій (Ради Європи, ОАД), необхідно було розробити спеціальний акт, який би відповідав завданням антиглобальної корупційної політики у XXI столітті, про що навіть згадувалося у Віденській декларації¹⁶. Остання завершила роботу з розробки Конвенції і надала її на розгляд Генеральної Асамблеї ООН. Конвенція проти корупції була прийнята ООН 31 жовтня 2003 р. і в м. Меріда (Мексика) була підписана представниками держав на конференції¹⁷.

Характерним прикладом опрацювання антикорупційних документів є прийняті під впливом США конвенції Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР)¹⁸ про боротьбу з підкупом посадових осіб іноземних держав при укладанні міжнародних комерційних угод. Кримінально-правове значення цього документа полягає в тому, що Конвенція для визнання міжнародного хабара злочином, визначає його криміналізацію. Положення Конвенції сьогодні підтверджені опрацьованими Рекомендаціями Ради ОЕСР з боротьби з хабарами в міжнародних ділових операціях, які пропонують великий перелік профілактичних заходів у боротьбі з транснаціональним підкупом. Реалізація зазначених рекомендацій нині здійснюється, насамперед, у податковому, банківському і господарському законодавстві. Особлива увага приділена сфері державних закупівель та незалежності аудиту.

Другий, регіональний рівень представлений документами регіональних організацій — таких, як Рада Європи, Європейський Союз, Організація американських держав (ОАД), СНД, Шанхайська організація співробітництва та ін. Для України найбільше значення мають антикорупційні заходи як європейських організацій, так і

ініціатива в межах СНД. Проте слід наголосити, що в СНД не здійснюються дослідження для вироблення спільної антикорупційної політики, а тому відсутні багатосторонні конвенції з цього приводу.

Для України виняткове значення мають антикорупційні документи європейської спільноти. Україна належить до європейської цивілізації, і її інтеграція до Європи в історичній перспективі не має альтернативи. Так, серед антикорупційних документів ЄС для України певний інтерес становить Конвенція про захист фінансових інтересів Європейської спільноти (1995), тому що в зазначеному документі визначено поняття таких злочинів, як шахрайство, корупція і відмивання коштів. Проте слід зауважити, що широке визначення поняття державного службовця Євросоюзу може призвести до того, що відповідальними за злочини, передбачені цією Конвенцією, можуть бути практично всі особи, які працюють в апараті, що забезпечує діяльність союзу. Причому критерієм визначення посадової особи є не виконання певних функцій, а місце роботи і спосіб її найму на роботу. Тому не дарма дослідники вважають, що під дію такої норми підпадають сотні тисяч осіб¹⁹. Разом з тим Рада Європи надає велике значення гармонізації законодавства її членів у різних галузях, що входять до сфери компетенції організації. Як правило, це досягається шляхом прийняття відповідних норм як рекомендаційного (пропозиції, рекомендації, декларації), так і юридично обов'язкового (конвенції, погодження, протоколи) характеру. Так, у 1997 р. Рада Міністрів на 101-й сесії прийняла Резолюцію (97)24 про двадцять керівних принципів боротьби з корупцією, у якій наголошувалася необхідність оперативно завершити розроблення міжнародно-правових документів щодо виконання Програми дій з боротьби проти корупції. Саме ці документи були покладені в основу зазначеної Програми. Разом з тим слід зауважити, що, як і будь-який набір принципів, зазначені положення лише визначили ті відправні засади, якими повинні керуватися держави-члени при розробленні вже своїх національних антикорупційних заходів. Разом з тим у Євросоюзі були розроблені два документи, які заклали основи загальноєвропейської антикорупційної політики.

По-перше, мова йде про Кримінальну конвенцію по боротьбі з корупцією, яку прийняли практично всі держави — члени Ради Європи. А, по-друге, про Цивільну конвенцію, яка передбачає

компенсацію збитків, що виникли через корупційні дії. Проте ця Конвенція приймається державами-членами без належного ентузіазму, тому що багато з них не має навіть досвіду визначення шкоди, що завдала корупція, а також їхнє цивільне законодавство не передбачає механізмів стягнення такої шкоди. Отже, розглядаючи заходи, прийняті Радою Європи для боротьби з корупцією, не можна не згадати прийнятий нею модельний кодекс поведінки для публічних посадових осіб.

Слід мати на увазі, що Рада Європи тісно співпрацює з Єврокомісією. Ще в 1996 р. вони запровадили структуру, яка отримала назву «Спрут». У межах цього проекту і в наш час вживаються заходи з протидії не тільки корупції, а й організованій злочинності. Крім того, здійснюється підготовка пропозицій і навіть законопроектів для оптимізації заходів з протидії організованій злочинності і корупції в державах - членах Ради Європи. Щоб не відставати від європейських країн, Україні необхідно негайно привести своє антикорупційне законодавство у відповідність з антикорупційним законодавством європейських держав, ратифікувати Конвенцію Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупційні дії і брати участь в діяльності Групи держав проти корупції (GRECO). Таке співробітництво піде тільки на користь нашої державі.

Не менш важливим є й питання про уніфікацію антикорупційного законодавства. Відомо, що міжнародно-правові норми, які спрямовані на боротьбу зі злочинами та корупцією, без адекватного їх прийняття національним законодавством, будуть недієздатними, тобто мертвонародженими. І тут слід мати на увазі, що зміна антикорупційного законодавства України відбувається дуже повільно, про що вже наголошувалося в першому розділі. На наш погляд, це пояснюється тим, що чиновники держави побоюються втратити свої корупційні можливості в разі встановлення жорстких правил гри на міжнародних ринках. Також, на думку окремих державних діячів, тут може бути політика подвійних стандартів і зменшення суверенітету держав взагалі, а не тільки України при здійсненні антикорупційних заходів.

Вважаємо, що таке становище є не чим іншим, як виявом інституту самозбереження корумпованих еліт, тому що суверенітет належить державі, а не корупціонерам і не повинен бути, своєрідним корупційним щитом від міжнародно-правової відповідальності.

Особливо слід визначити, що уніфікація законодавства і проведення в життя на національному рівні міжнародно-правових антикорупційних ініціатив повинні проходити не тільки і не стільки у сфері кримінального права. Інколи велике значення має приведення у відповідність з міжнародними вимогами банківського, податкового, адміністративного та іншого законодавства. Крім того, слід прагнути співробітництва в межах неурядових організацій. Відомо, що для цивілізованого демократичного розвитку держав необхідна сучасна демократія, тому що саме на громадянське суспільство в сучасних умовах лягає основне навантаження, і в тому числі протистояння корупції. І тут своє слово повинні сказати міжнародні урядові організації. Серед них слід виділити організацію Transparency International («Міжнародна гласність») - єдину некомерційну неурядову організацію, що присвятила себе справі підвищення відповідальності і подолання корупції як на міжнародному, так і на національному рівнях. Штаб організації знаходиться в Берліні²⁰. Організація здійснює велику дослідницьку роботу в різних державах світу, розробляє заходи боротьби з корупцією. На жаль, сьогодні в Україні не створено умов для роботи таких організацій, до цього часу не отримали належного розвитку, наприклад, етичні стандарти в бізнесі, а також перебуває тільки в початковій стадії політична воля суспільства. Проте розвиток громадських механізмів протидії корупції є найважливішим завданням України на велику історичну перспективу, а об'єктивні труднощі не є підставою припиняти цю роботу.

Розглядаючи зазначене питання, не можна не сказати, що важливою умовою успішного міжнародного співробітництва в боротьбі з корупцією є співробітництво правоохоронних органів у процесуальній та криміналістичній галузях. Завдяки діяльності Інтерполу²¹ та Європолу²² і далі розвиваються умови для укладення угод про співробітництво між правоохоронними органами різних держав. Не залишається осторонь і наукове співробітництво. Інтерес наукової спільноти до проблеми запобігання корупційним діям у наш час великий як ніколи. Практично щомісячно організовуються конференції і форуми, присвячені проблемам боротьби з корупцією у різних державах світу. І є вже деякі позитивні напрацювання. Провідне місце в здійсненні зазначеної роботи належить на міжнародному рівні Дослідницькому інституту ООН із злочинності та правосуддя (ЮНИКРИ)²³. В об'єднанні вчених-криміналістів

значну роль відіграє Всесвітній антикримінальний форум, створений ще у 2002 р.²⁴ Прикладом перспективного міжнародного співробітництва вчених у боротьбі з корупцією є діяльність цілої мережі дослідних центрів з вивчення проблем транснаціональної злочинності і корупції (ТгаССС), створений при Американському університеті в м. Вашингтон, який очолює доктор Луїз Шеллі. Система ТгаССС здійснювала значну роботу на пострадянському просторі, зокрема в Україні²⁵.

Вважаємо, така спрямованість повинна діяти як основні заходи міжнародного співробітництва в боротьбі з корупцією. Незважаючи на те що останніми роками на різних рівнях здійснено значні кроки щодо об'єднання держав в єдиний антикорупційний фронт, міжнародне співробітництво в цій галузі в цілому тільки знаходиться у стадії становлення. Попри відмінність інтересів між Україною та провідними індустріальними державами Заходу, США є тим «локомотивом» міжнародних антикорупційних ініціатив, який сьогодні просто необхідний.

Разом з тим зацікавленість в ефективній протидії корупції обумовлена суспільними інтересами України і держав Заходу, а саме із питань інвестицій, економічного розвитку, взаємної торгівлі. Боротьба з корупцією, зокрема і на міжнародному рівні, відповідає вимогам Конституції України, яка визначає останню як суверенну, незалежну, демократичну, соціальну, правову державу, що гарантує своїм громадянам їхні права та свободи.

Отже, можна констатувати, що боротьба з корупцією - це завдання номер один для державних органів різного рівня. Проте належної боротьби не буде, якщо постійно не здійснювати наукове дослідження проблематики, пов'язаної з корупційною злочинністю. Однак дослідження цього феномену пов'язане з певними труднощами, тому що корупція, як уже зазначалося, належить до високолатентних злочинів. Більш того, якщо досліджувати корупційні явища на підставі статистичних даних, то це призведе до неправдивих висновків. Тому вирішення цієї складної проблематики можливе лише на підставі інформації про ті корупційні злочини, які залишаються латентними. Автор підготував хоча й не ідеальну, але необхідну початкову методичку об'єктивної оцінки рівня корупційної злочинності в Україні, яка розглянута в третьому розділі. Незважаючи на її складність і наявність недоліків, вважаємо, що наслідки будуть більш-менш достовірними і матимуть як наукову, так і практичну цінність.

Примітки до розділу II

1. Аннан К. Мировое сообщество эры интернационализма / К. Аннан // Независимая газета. — 1999. — 31 декабря.
2. The first global revolution: A Report by the Council of the Club of Rome [Electronic resource] / Alexander King Bertrand Schneider. — Access mode : http://www.geoengineeringwatch.org/documents/TheFirstGlobalRevolution_text.pdf. — Title from screen.
3. Див.: <http://www.mirror.kiev.ua/nn/show/345/31240/>
4. Устав Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.un.org/ru/documents/charter/>. — Загл. с экрана.
5. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_569. — Загл. с экрана.
6. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_055. — Загл. с экрана.
7. Чемерис І. В. Зарубіжний досвід протидії корупції в системі державного управління / І. В. Чемерис // Стратегічні пріоритети. — 2009. — №3 (12). - С. 110-118.
8. Конституції і конституційні акти України: Історія і сучасність / НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. - К, 2001. - С. 216.
9. Диагностика российской коррупции: социологический анализ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.anti-corr.ru/awbreport/index.htm>. — Загл. с экрана.
10. United Nations action against corruption and bribery. September. 1997 [Electronic resource]. — Accessmode : <http://transparency.ca/Readings/tib/3.htm>.
11. Ашавський Б. Організація Об'єднаних Націй проти корупції / Б. Ашавський // Чисті руки. — 1989. — № 1. — С. 88.
12. Ашавський Б. Міжнародний Кодекс поведінки державних посадових осіб / Б. Ашавський // Чисті руки. - 1989. - № 2. - С. 95-98.
13. Документи ООН/RES/51/191.
14. Документи ООН A/PES/55/25.
15. Global Programme against Corruption: an outline for action. February. — 1999.-Vol. 99-80875; Anti-Corruption Toolkit CICP-15/-2002.-Vol. 4. November, 2002.

16. Див.: Збірник документів. - М., 2001. - С. 360.
17. Див.: Документи ООН A/RES/55/61.
18. Див.: сайтОЕСР: <http://www.oecd.org/dataoecd/59/13/1898632.pdp>
19. Алешин К. Н. Законодательство Европейского Союза о противодействии коррупции и отмыванию капиталов [Электронный ресурс] / К. Н. Алешин ; Санкт-Петербургский центр по изучению организованной преступности и коррупции. - Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1116145&subID=100073964,100073966#text>.
20. ^.Transparency International* - міжнародна гласність. Прес-реліз // Чесні руки. - 1999. -№ 1'. -С. 124.
21. INTERPOL [site], - Url mode : <http://www.interpol.int/en>.
22. Europol [site]. - Url mode : <https://www.europol.europa.eu>.
23. Межрегиональный научно-исследовательский институт Организации Объединенных Наций по вопросам преступности и правосудия (ЮНИКРИ) [сайт]. - Режимдоступа: <http://www.un.org/ru/ga/unicri/>.
24. Концепция Всемирного антикриминального и антитеррористического Форума [Электронныйресурс]. - Режимдоступа: http://dpr.ru/pravo/pravo_2_7_1.htm.
25. Terrorism, Transnational Crime and Corruption Center (TraCCC) [site]. - Access mode: <http://traccc.gmu.edu>.

розділ ІІІ

Латентна корупція: проблема виявлення та подолання

3.1. Методи виявлення латентної корупційної злочинності

Якщо брати за основу дослідницький метод як спосіб отримання нових знань, то він, як правило, зорієнтований на вирішення кількох наукових проблем. При дослідженні ж конкретної проблематики він адаптується й спеціалізується. За необхідності використовується кілька методів. Як наслідок, формується дослідницька методика, сформулювати яку можна в такий спосіб: це є сукупність специфічних прийомів і способів дослідження конкретного об'єкта.

Якщо говорити відверто, то формування методики наукових досліджень - це процес тривалий і складний. При виборі продуктивних та надійних методів, на підставі яких створюється інструмент усвідомлення непізаного, можливі й помилки.

Вибір об'єкта визначають методи дослідження. Проте все не так просто, тому що реалізація методів на практиці надає значну роботу з розробки конкретних прийомів і способів дослідження. Наприклад, реалізація опитування тягне за собою створення анкет, а метод тестування — необхідність формулювання певного тесту. Саме в таких додаткових розробках і народжується формування дослідницької наукової методики. Остання складається на підставі:

- а) одного чи кількох класичних методів, які при створенні методики виконують базові функції;
- б) конкретне дослідження передбачає адаптацію базових методів до мети і завдання конкретного дослідження;
- в) спеціалізації і розвитку методів до рівня їх вузько спрямованих методик. Наприклад, соціологічний метод вивчення документів

трансформується в методику розрахунку кількості незаконних порубок лісу на підставі даних космічного моніторингу, або опитувальний метод трансформується в спеціальну методику;

г) комплектування методів на підставі взаємодоповненості та взаємоверифікації.

Як бачимо, при формуванні наукових методик основними (базовими) є загальнонаукові методи, а також фундаментальні методи окремих наук.

Стосовно наших завдань, то як основні використовувалося кілька методів, а саме загальнонаукові, статистичні, соціологічні та математичні.

В основу створення нашої методики із числа загальнонаукових методів покладені:

- експеримент;
- аналіз і синтез;
- системно-структурний;
- моделювання.

При розробленні методики дослідження латентної корупційної злочинності використовувалися такі статистичні методи:

- статистичний аналіз;
- обробка статистичних даних;
- статистичне спостереження.

При статистичному спостереженні використовувалися соціологічні прийоми, зокрема:

- опитування;
- контент-аналіз;
- соціологічне спостереження;
- експертні оцінки.

Щодо фундаментальних методів, то слід одразу сказати, що вони відрізняються від інших високим обсягом (змістом) і охоплюють значну кількість форм їх реалізації. Ретельно процес адаптації фундаментальних методів до мети і завдань дослідження латентної злочинності, їх спеціалізація і комплектування, тобто формування наукової методики слід розглядати саме під час процесу дослідження. У протилежному разі отримані результати можуть бути недостовірними і не становитимуть жодної цінності.

При вивченні виявлених документів, як правило, застосовується базовий соціологічний метод. На його підставі можна сформулювати значну кількість соціальних методик, до яких належать:

- вивчення і аналіз постанов про відмову в порушенні кримінальної справи відносно корупційних діянь;
- вивчення кримінальних справ, що розслідуються, і тих, що знаходяться в суді до їх розгляду;
- вивчення змісту постанов про припинення кримінальних справ зазначеної категорії;
- вивчення обвинувальних висновків слідчих органів та вироків суду з кримінальних справ щодо корупційних злочинів;
- виявлення документів економічного, фінансового і цивільно-правового спрямування, їх вивчення та аналіз.

До зазначених методик пропонуємо додати такі:

- з метою виявлення фактів корупційних діянь слід проаналізувати акти ревізій і аудиторських перевірок, акти перевірок, що здійснювали державні органи наглядові та інші органи контролю;
- по можливості встановити і вивчити всі скарги та звернення громадян за зазначеною тематикою в усіх органах, які мають право розглядати питання корупції;
- разом з правоохоронними органами в органах МВС України проаналізувати журнал реєстрації скарг, заяв і звернень громадян щодо корупції;
- проаналізувати зміст карток первинного обліку злочинів.

Слід зазначити, що вивчення й аналіз кожного виду документів здійснюється за спеціальною методикою, на підставі якої складається програма їх дослідження. Після ретельного аналізу зазначених документів і лише в окремих випадках можна зробити висновок про рівень латентності того чи іншого виду злочинів. Слід зауважити, що для розрахунку рівня латентної злочинності необхідно провести додатковий аналіз інших джерел і лише з отриманим результатом можна досягти поставленої мети. Тому що інколи аналіз первинних документів дозволяє лише констатувати факт наявності латентних корупційних злочинів у тій чи іншій сфері, оцінити їх тенденції, але змінити рівень латентної злочинності корупційної спрямованості неможливо. Тут на допомогу повинні прийти інші методи, які також зафіксували латентність корупційних злочинів. Тому їх збіг може бути

аргументом на користь достовірності отриманого результату. У деяких випадках відомості, що були отримані з аналізів документів, можуть бути використані як підстава досліджуваних гіпотез і якщо останні знаходять своє підтвердження за допомогою інших методик, то можуть бути покладені в основу тих чи інших концепцій, які пов'язані з проблематикою латентної корупційної злочинності.

Певний інтерес становить методика вивчення й аналізу постанов про відмову в порушенні кримінальної справи, яка ніби вимірює параметри тієї частини прихованої корупційної злочинності, яка утворюється внаслідок помилки органів дізнання і слідства, а також посадових зловживань. Безперечно, відмежувати перше від другого можна лише після отримання експертної оцінки. Проте, перш ніж розпочати зазначений аналіз постанов, необхідно розробити певні критерії, за якими аналізовані постанови оцінюються як незаконні або необґрунтовані. Незаконні будуть в разі, якщо зацікавлена особа приймає рішення не на базі передбачених законом підстав про відмову в порушенні кримінальної справи. Необґрунтовані - якщо передбачені законом підстави відмови в порушенні кримінальної справи використовуються як підстави прийняття рішення, проте воно не підкріплюється конкретними фактами, достовірно встановленими під час перевірки.

Певний інтерес становить традиційна методика вивчення кримінальних справ, адже тоді розкривається не тільки той злочин, за який особа притягається до кримінальної відповідальності, а й з'являються відомості про інші злочини, облік яких дає можливість розраховувати, скільки в середньому латентних злочинів припадає на одну кримінальну справу. Зміст методики вивчення постанов про припинення кримінальних справ практично такий самий, як і методики, зазначені вище. За певною схемою, що враховує ознаки незаконного або необґрунтованого припинення кримінальних справ, можна визначити відсоток латентних злочинів, що приховані від реєстрації. Аналіз висновків і вироків дає можливість з'ясувати механізми злочинної поведінки, способи приховування злочинів особами, які їх вчинили, а також отримати відомості про структуру окремих видів корупційних злочинів.

Вивчення інших документів цивільно-правового, фінансового і економічного характеру дозволяє встановити відомості про діяння, що мають ознаки корупційних злочинів, але правоохоронні органи вважають їх цивільно-правовими деліктами, або адміністративними

правопорушеннями, або зовсім не дають їм правової оцінки.

Аналогічні свідчення можна отримати після аналізу актів ревізій, аудиторських перевірок, актів перевірок, що здійснювали державні наглядові органи і органи контролю. Порівнявши отримані результати з кількістю кримінальних справ, порушених за наслідками таких перевірок, можна розрахувати кількість латентних корупційних злочинів.

Сам факт аналізу заяв, скарг і звернень громадян також є методологією, на підставі якої можна прорахувати кількість латентних корупційних злочинів, але (і на цьому слід наголосити) з великою погрішністю. А якщо провести опитування громадян за наслідками розгляду їхніх скарг, заяв і звернень з приводу корупційних правопорушень, то це можна взяти за основу реалізації методики, яка заснована на фундаментальному методі соціологічного спостереження, а також за основу експериментальної методики.

Під час проведеного нами дослідження було опрацьовано 182 кримінальні справи корупційної спрямованості, порушених за різними статтями Кримінального кодексу України. Були виявлені різні механізми вчинення корупційних діянь, способи їх приховування, характеристики осіб, які їх вчинили. Аналогічні відомості були встановлені й при опитуванні оперативних працівників, які відмовили в порушенні кримінальних справ. Останні здебільшого виправдовували свої незаконні рішення тим, що скаржилися на неточність законодавства про корупцію в Україні, консервативний характер корупційних діянь та ін., що не дало їм можливості зібрати достатні докази для порушення кримінальних справ.

Досліджуючи питання експертних оцінок, ми ставили за мету встановлювати осіб, які з різних причин мають певну інформацію про латентну злочинність взагалі й корумповану злочинність зокрема. Ми розуміли, що латентною особливо є економічна злочинність, яка не може існувати без наявності корумпованих зв'язків з працівниками апарату державної влади й управління, а також правоохоронних органів і органів контролю. Тут нашими помічниками стали експерти, джерелом інформації яких був їхній особистий досвід. З різних причин вони свою інформацію не поширювали на законних підставах. Відомо, що метод їхніх оцінок припускає інтуїцію й гіпотетичність роздумів - це не фантазія, а обґрунтовані передбачення. За джерелами інформації можна визначити такі види експертних оцінок:

- інтуїтивні;

- засновані на розрахунках деяких параметрів явищ, що оцінюються (в разі, якщо всі параметри розрахувати неможливо);
- засновані на аналізі документів, які є найбільш достовірними, тому їх слід використовувати першими.

За змістом оцінки експертів можуть бути як якісними, так і кількісними. У свою чергу, останні поділяються на:

- невизначені (багато, мало тощо);
- порівняльні (більше, менше);
- за шкалою оцінок у балах;
- у певних одиницях виміру.

Слід зазначити, що порівняльні оцінки також можуть бути невизначеними (більше або менше) і визначеними (з використанням збільшувальних або зменшувальних коефіцієнтів).

За ступенем точності можна виділили такі оцінки:

- приблизні (мають велику ймовірність недостовірності);
- гіпотетичні;
- з максимальною межею точності (не більше);
- з мінімальною межею точності (не менше);
- з гарантованою точністю.

Одразу слід наголосити, що останній вид оцінок має місце досить нечасто. У той самий час необхідно мати на увазі, що недостовірні оцінки в наукових колах не використовуються, а гіпотетичні обов'язково слід перевіряти іншими методами. Щодо оцінок з максимальною або мінімальною межею точності, то вони використовуються часто, оскільки відповідають поставленим цілям.

У процесі дослідження ми співпрацювали з ученими, працівниками правоохоронних органів, суддями, які виступали як експерти. Поглиблений аналіз джерел їх інформованості про латентну складову корупційної злочинності дав можливість виділити три групи першоджерел, а саме:

- 1) особи, які вчинили корисливі злочини;
- 2) особи, які контактують з кримінальним середовищем (родичі, друзі, проститутки тощо);
- 3) особи, які першими вступають в боротьбу зі злочинністю, тобто ті посадові особи, які отримують таємну інформацію про вчинені корупційні злочини і про осіб, які їх скоїли, ті, хто організовує їх пошук і затримання та здійснює первинний збір доказів.

До латентних злочинців належать ті, кого вони не змогли викрити, затримати або з різних причин відмовилися від цього. Характерно, що після затримання злочинців цінну інформацію про корупційні злочини можуть мати слідчі, співробітники слідчих ізоляторів і виправних колоній. Досвід показує, що без протоколу і свідків злочинці видають зазначеним посадовим особам цінну інформацію, необхідну для вивчення латентної корупційної злочинності. А тому саме цих осіб необхідно брати експертами для оцінки масштабів латентної злочинності корупційної спрямованості. Такі експерти можуть мати інформацію як про один вид корупційних злочинів, так і про кілька складів корупційних злочинів. Слід мати на увазі, і практика це підтверджує: експертні оцінки будуть позитивними на підставі аналізу документів, що здійснює оперативний працівник, який має право працювати з журналом реєстрації оперативної інформації в органах внутрішніх справ і давати оцінку латентної складової корупційної злочинності, опрацьовуючи документи первинної конфіденційної інформації про вчинені корупційні діяння.

Після отримання експертних оцінок кожен склад злочину корупційної спрямованості необхідно проаналізувати, виходячи вже з поставленої мети, а саме:

- виключити високі й низькі оцінки;
- усі оцінки скласти й визначити їх середній арифметичний бал.

Зазначені підходи до виконання поставленого завдання дозволяє зменшити елемент випадковості та суб'єктивізм при використанні зазначеного методу.

Відомо, що деякі дослідники традиційно метод експертних оцінок взагалі не відносять до кола методик, які забезпечують високий ступінь достовірності висновків. А дехто просто відкидає цей метод як науковий¹. Автор не погоджується з таким твердженням. Дійсно, запропоновані ним математичні методики дослідження латентної злочинності мають право на існування. Проте наші дослідження показали, що в разі якщо метод експертних оцінок застосовується коректно, не виникає жодних підстав вважати його ненадійним. А тому можна стверджувати, що у світлі досліджень для виконання поставлених завдань цей метод нас повністю влаштовує.

У різних галузях розвитку держави як матриці моделювання використовуються параметри явищ відповідно до їх визначеного стану. Розрахунок цих параметрів здійснюється економічними або соціологічними методами, і лише після цього на формалізованій основі дається якісна

характеристика явища. Спираючись на ці підходи, була розроблена методика кримінологічного матричного моделювання. Так, при дослідженні корупційних явищ у роботі використана така система матриць, які відображали рівень корумпованості соціальної системи.

Розрахунок параметрів соціальної системи здійснюється на підставі оцінок спеціалістів (експертів) або на основі економічного і соціального аналізу. Слід одразу наголосити, що останній підхід є більш надійним, хоча й більш витратний. Щоб визначити рівень корупційного розвитку суспільства слід проаналізувати закономірності корупційних процесів, притому не лише в Україні, а й у кількох державах світу, і враховувати експертні оцінки з питання, що розглядається. Отже, оціночно матриця складена з семи моделей соціальних систем, різною мірою уражених корупцією. Зазначені моделі створені на підставі порівняльного аналізу сутності корупційних процесів як в Україні, так і в деяких державах світу з урахуванням соціологічних і політологічних закономірностей, які визначають відсоток ураженого корупцією суспільства.

Розглянемо ці критерії більш докладно. Отже, перший, найвищий рівень корумпованості соціальних систем буде там, де корумпованість стала повсюдною (тотальною). Цей рівень характеризується специфічними ознаками, а саме:

- 1) корумповані практично всі посадові особи держави, утому числі судді і працівники правоохоронних органів;
- 2) корупціонерами стають навіть члени парламенту, уряду й інші керівники держави, які за хабарі в інтересах лобістів навіть ухвалюють необхідні останнім закони;
- 3) незважаючи на те що корупційні угоди стають єдиним джерелом збагачення громадян, нелегалізовані доходи державних службовців преса не висвітлює, бо сама вражена такою хворобою;
- 4) у державі не створена атмосфера, спрямована на боротьбу з корупцією (відсутні закони, спрямовані на запобігання корупції, суспільство на таку боротьбу також не зорієнтоване й звиклося з цим видом злочину, як наслідок - корупціонерів до кримінальної відповідальності не притягають);
- 5) корупція має міжнародні зв'язки, що становить економічну загрозу державності, оскільки дає можливість легалізувати доходи, здобуті злочинним шляхом, і виводити їх в офшорні зони, а потім бути в ролі інвесторів;

- 6) корупція має організований галузевий характер, де домінують вертикальні зв'язки. Тобто чиновники кожної ланки значну частину нетрудових корупційних доходів передають посадовим особам вищої ланки.

Другий рівень корумпованості соціальних систем є високим рівнем, але не тотальним. Для цього рівня характерні такі ознаки:

- 1) хабарі беруть не менше ніж 10-15% державних службовців 1-4 категорії посад і близько 45% державних службовців нижчого рангу;
- 2) судова і правоохоронна системи стали корумпованими;
- 3) серед посадових осіб практично вирішується будь-яке питання за хабар. Більшість простих громадян вважає, що корупційні угоди сьогодення є джерелом збагачення;
- 4) законодавство про корупцію не відповідає вимогам сьогодення в питаннях боротьби з корупцією;
- 5) більшість громадян вважає корупцію негативним явищем, проте близько 40% стверджують, що з нею вирішувати питання легше;
- 6) корупція має міжгалузевий характер і завдає великої шкоди державі, тому що лише передача в іноземні банки коштів, отриманих як нетрудові (корупційні) доходи, призводить до відтоку капіталу, що, у свою чергу, негативно відбивається на стані фінансового ринку;
- 7) корупція має організований характер.

Досвід показує, що близько 90% корупційних злочинів вчинюється представниками корупційних кланів, зокрема посадовцями, які забезпечують виконання необхідних рішень і законів на різних рівнях (банкіри, правоохоронці, судді тощо). На цьому рівні також засвідчуються ознаки, характерні для першого рівня, тобто тотальної корумпованості (судова та правоохоронна системи, органи контролю тощо).

Третій рівень корумпованості можна кваліфікувати як досить високий. Його характеризують такі ознаки:

- 1) корумповано менше ніж 10% посадовців вищого рівня і близько 50% державних службовців більш низького рівня;
- 2) у судовій системі і особливо в господарських судах рівень корумпованості досягає майже 50%;

- 3) аналогічна ситуація і в правоохоронній системі, органах контролю і податкових органах, а також серед митників;
- 4) корупційні угоди залишаються джерелом доходів значної частини заможних громадян, які, у свою чергу, забезпечують більш високий рівень заможного життя окремих посадових осіб;
- 5) на цьому рівні з'являються публікації в засобах масової інформації щодо корумпованих діянь, що дає можливість усунути деяких посадовців з обійманих посад. Проте їх до кримінальної відповідальності не притягають, тому що в хід ідуть хабарі. Громадяни до такого становища звикли і не реагують;
- 6) на цьому рівні знову слід зазначити, що законодавство про корупцію не дозволяє вести належну рішучу боротьбу з цим злом;
- 7) посадових осіб вищого рівня до кримінальної відповідальності не притягають. Однак деякі чиновники нижчого рівня, а також соціально незахищені громадяни, щоб уникнути відповідальності, і далі дають хабарі, і лише ті, хто немає коштів для хабара, притягаються до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів. Виходячи з цього можна констатувати, що вся робота правоохоронних органів з цього має імітаційний характер, а якщо справа доходить до суду, то судді призначають досить м'яке покарання;
- 8) корупція і на цьому рівні має міжнародний характер, що завдає значної шкоди державним інтересам, зокрема чинить вплив на стан фінансового ринку держави;
- 9) на цьому рівні корупція має організований характер і, як і раніше, легалізує (відмиває) свої доходи, одержані в результаті організованої злочинної діяльності.

Четвертий рівень можна визначити як середній рівень корумпованості. Він характеризується такими ознаками:

- 1) у вищих ешелонах влади засвідчуються окремі випадки корумпованості чиновників (до 30%), менше 12% становить корумпованість судців; голів судів, їх заступників, керівників правоохоронних органів — менше ніж 20 %;
- 2) слід наголосити, що на цьому рівні працівники правоохоронних органів не імітують, а роблять спробу вести рішучу боротьбу з корупцією, але їм заважає відсутність методичних розробок з виявлення та розслідування легалізації злочинних корумпованих доходів, тому що ці злочини залишаються бути неочевидними і латентними;

- 3) окремі питання, зокрема звільнення від кримінальної відповідальності, все ж можна вирішити за допомогою хабара, хоча такі факти є поодинокими;
- 4) парламент далі напрацьовує закони, які дозволяють вести більш рішучу боротьбу з корупцією;
- 5) посадові особи й окремі громадяни вибирають легальні способи збагачення та досягнення більш високого рівня заможного життя;
- 6) суспільство розуміє необхідність боротьби з корупційними злочинами і об'єднується для цього в спеціальні громадські організації;
- 7) преса розпочинає регулярно інформувати населення про виявлені злочини, які мають корупційний характер, і це змушує винних посадовців йти у відставку, а правоохоронців порушувати проти них кримінальні справи;
- 8) корупція частково має міжнародний організований характер.

П'яте місце посідають соціальні системи з досить низьким рівнем корумпованості. Їх характеризують такі ознаки:

- 1) посадові особи вищого рангу практично не корумповані. Серед нижчих чиновників корумпованість становить близько 20—25%;
- 2) у судовій системі корупція має поодинокий характер;
- 3) серед співробітників правоохоронної системи корумпованість становить не менше ніж 6-8%, однак вони ведуть з нею рішучу боротьбу, притягаючи до відповідальності до 40% корупціонерів;
- 4) хабарі даються рідко і тільки за питання, не пов'язані зі звільненням від кримінальної відповідальності;
- 5) джерела залежності, а також підвищеного рівня заможного життя громадян не пов'язані з корупцією і, як правило, мають легальний характер;
- 6) завдяки засобам масової інформації, активній позиції громадських організацій корупційні діяння своєчасно виявляються і оприлюднюються. Представники влади зацікавлені в кримінальному переслідуванні корупціонерів;
- 7) законодавство з протидії корупції постійно удосконалюється, що дає можливість ефективно їй протидіяти;
- 8) незважаючи на те що корупція, як і раніше, має міжнародний характер, лише окремі випадки злочинів мають організований характер.

Шостий, низький рівень корумпованості соціальної системи характеризується такими ознаками:

- 1) у вищих колах влади корумпованості практично немає, якщо іноді і засвідчується, то має поодинокий характер;

- 2) судова система не корумпована;
- 3) в органах контролю корупція має поодинокий характер. Проте фактів незаконного звільнення від кримінальної відповідальності немає;
- 4) суспільство зрозуміло, що всі питання необхідно вирішувати тільки відповідно до закону, а не за хабарі;
- 5) засоби масової інформації своєчасно висвітлюють факти корупції, а посадова особа, яка підозрюється в корупції, змушена йти у відставку;
- 6) правоохоронні органи працюють ефективно щодо виявлення корупційних діянь і їх попередження (до 70%);
- 7) органи влади разом з громадськістю і ЗМІ відіграють провідну роль з попередження корупційної злочинності.

Останній, сьомий, з нульовою корумпованістю рівень соціальних систем характеризується такими ознаками:

- 1) серед чиновників будь-якого рівня корупції немає;
- 2) у судовій і правоохоронній системі корупції немає;
- 3) жодного питання за хабарі вирішити неможливо;
- 4) серед громадян панує думка про те, що чиновники різних рівнів хабарів не беруть;
- 5) представники органів влади, громадських організацій, ЗМІ відіграють головну роль в попередженні та виявленні корупційних злочинів;
- 6) законодавство з боротьби з корупційними злочинами перебуває на належному рівні.

Порівняльний аналіз ступеня корумпованості соціальних систем у нашій державі за останні п'ять років з 90-ми роками минулого століття дати однозначну оцінку не дозволив. Близько 40% науковців і практиків оцінюють сучасний рівень корумпованості в державі як високий, тобто другий рівень, при цьому вони зазначають тенденцію до його зростання. Близько 50% оцінили розвиток корупції в Україні за часи незалежності як негативний, наголошуючи поступовий підхід корумпованості соціальної системи до високого (другого) рівня, і якщо держава терміново не вживатиме певних заходів, то може дійти до тотального. І лише 10% зауважують, що позитивні тенденції можуть з'явитися після прийняття та реалізації реальної антикорупційної стратегії, яка б містила такі, можна сказати, жорсткі заходи, як конфіскація майна, джерела отримання якого власник не може пояснити, встановлення кримінальної відповідальності за незаконне

збагачення з конфіскацією майна як один з видів покарання, а також на законодавчому рівні слід відмовитися від поширеного тлумачення принципу презумпції невинуватості в корупційних злочинах.

Зауважимо, що практична цінність матричного моделювання виявляється в тому, що воно дає можливість не тільки оцінити стан і тенденції корупційних процесів в соціумі, але й може бути ніби орієнтиром позитивного розвитку соціальних процесів.

Тому кожна з семи моделей матриці - це своєрідний шлях стратегічного планування протидії корупції. І якщо держава реально буде вести боротьбу з цим злом, то інтеграція зусиль громадськості в трансформуванні нашої соціальної системи від надвисокого до нульового рівня корумпованості може відбутися за 8-12 років.

Латентна злочинність (від лат. *Шем, Шенііз* - прихований, невидимий) - це частина злочинності, яка з різних причин не знаходить відображення в державному обліку вчинених злочинів і осіб, які їх вчинили². Чому так відбувається? По-перше, наявність латентних злочинів, де потерпілими є фізичні особи, певна частина яких з різних причин не подає заяв до правоохоронних органів. По-друге, там, де потерпілими є фізичні особи, які не встановлені, винними є правоохоронні органи, які зобов'язані виявляти такі злочини. Тому необхідно проводити вивчення суспільної думки з цього приводу, яке переслідує дві мети:

- 1) моніторинг суспільної думки;
- 2) вивчення реальних явищ соціального життя через відображення їх у свідомості людей.

Відомо, що будь-яка злочинність негативно відображається на психічному стані громадян. З'являється страх за безпеку свою і близьких, за можливу втрату життя, здоров'я, матеріальних цінностей тощо. Тому дослідження й аналіз корумпованої злочинності є досить необхідним. Якщо громада вважає, що загальна злочинність на території області постійно зростає, то це недолік роботи влади і правоохоронних органів. Громадяни їм не довіряють і вважають, що не тільки в області, а й у масштабах держави ефективної боротьби зі злочинністю, зокрема корумпованою, немає. Така думка в суспільстві про злочинність взагалі і корумповану зокрема —самостійна складна й актуальна проблема, вивчення якої може допомогти виявити латентні соціальні недоліки.

Дослідження показало, що цінність вивчення суспільної думки про латентну корумповану злочинність полягає в тому, що ми

встановлюємо, яка частина громадян має досвід давання хабара і вчинення інших корупційних злочинів, ставлення останніх до вчинення корупційних діянь; їхня оцінка корупції - негативне чи позитивне явище; їхнє ставлення до цих злочинів, якщо певна частина прибутку надходить їм; як вони оцінюють ступінь корумпованої в регіоні, зокрема серед працівників правоохоронних органів; як вони оцінюють ступінь розвитку корупційних діянь в окремих сферах, у тому числі у сфері економіки, і можливості протидіяти їм правоохоронними органами, суспільством, органами влади. Отримані відповіді дозволили дійти висновку, що при дослідженні латентності певних видів злочинів метод опитування суспільної думки може надати досить об'єктивний результат. Проте наслідки опитування можуть не збігатися з результатами статистичної звітності.

Так, за 2014р. коефіцієнт латентності за наслідками дослідження показав, що згідно з реєстрацією і методом експертних оцінок в Сумській області виявлено злочинів, передбачених ст. 368 Кримінального кодексу України (прийняття пропозиції, обіцянка або одержання неправомірної вигоди службовою особою), - 58. Методика оцінки приватного самовикриття злочину показала 46 злочинів. Щодо опитування суспільної думки про зазначену злочинність, то тут результат був зовсім інший — 81.

Приватне самовикриття злочинців - це методика, що дає можливість виявляти й вивчати будь-яку латентну злочинність, яка ніде не враховується. Методика ґрунтується на тому, що далеко не всі злочинці приховують вчинені ними злочини. Причинами такої поведінки можуть бути помста, бравада, бажання сподобатися жінці тощо. Проте цей метод можна визнати задовільним. Більше того, за умови коректної організації опитування (забезпечення анонімності і того, що респондент не отримує негативних наслідків) багато з них може і, що цікаво, хоче довести до відома, як вони кажуть, науковців, про вчинені ними злочини. Безперечно ступінь відвертості респондентів залежить від їх віку і від характеру вчиненого злочину. Тому й отримані в анкетах відповіді можуть бути і достовірними, і навпаки. Проте, по-перше, від правдивості чи неправдивості відповідей не застраховане жодне опитування. По-друге, у такому разі відбувається ніби погашення неточних відповідей, тобто одні респонденти приховали, а інші додали зайвого. Таким чином, зазначена методика дає досить цікаву можливість з'ясувати, скільки злочинів взагалі і корумпованих зокрема вчинили суб'єкти шляхом самовикриття. А якщо буде-

мо деталізувати коли, скільки і яких злочинів було вчинено, то це може насторожити злочинців та посилити в них підозру і, як наслідок, - отримання недостовірної інформації.

Опитування конкретних громадян на Сумщині про вчинення у 2014 р. ними злочинів дало можливість порівняти результати з метою аналізу інформації з погляду розрахунку коефіцієнта латентності і заміру параметрів фактичної злочинності. Хотілося б наголосити, що за такого підходу не можна проаналізувати структуру латентної і фактичної злочинності. Це є її слабкою стороною. Водночас з окремих видів злочинів достовірність висновків, отриманих на підставі зазначеної методики дуже висока, тобто майже 85% респондентів дають правдиві відповіді. Перш ніж розпочинати анкетування, особам було запропоновано вибрати одне з двох рішень - або залишитися в залі і давати правильну відповідь, або покинути залу. Певна кількість респондентів вийшла, що сприяло отриманню більш достовірних відповідей, які, безперечно, були анонімними, і респондентам на початку анкетування було оголошено, що інформація потрібна для наукової мети. Відповіді розподілились так:

№ з/п	Відповідь	Усього	До 16 р.	До 18 р.	о. 0-10	о. 10-15	о. 15-20	о. 20-30	о. 30-40	Старше 60 р.
1	Буду відповідати	20%	4%	7%	4%	1%	2%	2%	-	-
2	Я не буду відповідати взагалі	13%	2%	5%	1%	1%	1%	2%	-	-
3	Я не скажу, що вчинив серйозний злочин	28%	1%	5%	2%	4%	5%	3%	6%	2%
4	Відповім чесно, якщо це потрібно для наукових цілей	27%	1%	3%	1%	3%	5%	5%	4%	5%
5	Ви особисто вчиняли корупційні дії або інший злочин									

Як бачимо з відповідей, особисто визнати факти вчинення ними злочинів респонденти були не готові.

3.2. Розроблення і реалізація заходів протидії латентній корупційній злочинності

В науці існує багато методів, що досліджують причини вчинення злочинів і саме розуміння злочину як діяння суб'єктів. Однак коли виникає питання про можливість спостереження, то тут йдеться лише про спостереження за процесом вчинення злочину, а також за його наслідками. Отже, спостереження — це дослідницький метод, результати якого досить об'єктивні. Особливу цінність має спрямоване спостереження, за якого дослідник вивчає кримінальну реальність ніби ізсередини, що дозволяє йому виконувати функції експерта у сфері спостереження. За допомогою соціологічного спостереження можна відслідкувати трансформацію кримінологічного феномену, виявляти нові елементи в його структурі, особливо засоби вчинення корупційних злочинів та їх приховування. Це іноді дає можливість вченим провести системний науковий аналіз, який дозволяє визначити рівень латентної злочинності в певній галузі. Методом спостереження на практиці виявляється, наприклад, отримання хабарів працівниками ДАІ, податкових та митних органів, фінансової інспекції, що, у свою чергу, може підтверджувати високий рівень корумпованості зазначених органів. Досить продуктивно цей метод може бути використаний для виявлення хабарників у навчальних і медичних закладах, фактів крадіжок у гуртожитках тощо.

Слід зазначити, що цю методику можна застосовувати, і небезрезультатно, під час вивчення латентної корупційної злочинності, коли і як співробітники правоохоронних органів реагують на повідомлення громадян про вчинення таких злочинів. Характерно, що соціологічне спостереження дозволяє вивчати не тільки латентну корупційну злочинність, а й її фактори.

Разом з тим як недолік слід зазначити, що з допомогою соціологічного спостереження не завжди вдається отримати системну інформацію про корупційну латентну злочинність. Проте цей недолік не впливає на наукове завдання — постійно розширювати коло застосування порівняно об'єктивних наукових методик, удосконалювати їх з метою отримання інформації, яку можна системно аналізувати для того, щоб мати можливість здійснювати не тільки оцінки, а й розрахунок корупційної латентної злочинності.

Відомо, що в кримінології наукові можливості експериментування обмежені. Разом з тим науковці стверджують, що експеримент —

це класичний загальнонауковий метод, а сам факт експериментування є свідченням того, що науково-дослідницька робота знаходиться на високому рівні. Класичний варіант кримінологічного експерименту являє собою розроблення й реалізацію певних заходів протидії злочинності взагалі і корумпованої зокрема з подальшим аналізом його результатів. Слід зазначити, що ті соціальні кризи, що мають місце сьогодні в Україні, сприяють проведенню, можна сказати, стихійних експериментів, які дозволяють аналізувати, як впливає падіння життєвого рівня громадян на вчинення корумпованої злочинності.

З метою відображення латентної корупційної злочинності в Сумській області ми спробували провести експеримент. Підібрали осіб, яким потрібно було вирішити різні питання в державних органах. Експеримент мав на меті отримати відповіді на такі питання:

- Чи можна вирішити певну проблему пересічному громадянину без дачі хабарів?
- Чи було вимагання з боку посадової особи, чи громадянин запропонував хабар першим, якщо так, то від кого вони отримали пораду дати хабара?

В експерименті брали участь 52 особи, як хотіли вирішувати свої питання. Незважаючи на малу кількість респондентів, ми намагалися диференціювати об'єктивно інспекційний рівень корумпованості посадових осіб від ідеального рівня корумпованості, яка існує у свідомості громадян. З 52 осіб 30 вирішили своєї проблеми без хабарів чи вимог іншого характеру. 17 респондентів вирішили свої питання після дачі хабара, а 5 респондентам вирішити свої питання не вдалося через те, що, як вони пояснили, у них була замала сума грошей. Усі особи, які давали хабара, поради отримали від родичів, колег по роботі і просто сторонніх громадян. З 22 респондентів, які пропонували хабара, лише 5 були об'єктом прямого вимагання, причому в прямій і жорсткій формі. На нашу пропозицію написати заяву про вчинене в міліцію, щоб винних притягли до кримінальної відповідальності всі 22 респонденти відмовилися. Причому зауважили, що їх громада міста не зрозуміє, а їм і їхнім дітям у цій області потрібно жити.

Отже, незважаючи на те що проведений експеримент був не класичним, тому що він певною мірою близький до опитувальних методик, але отримана інформація все ж становить як науковий, так і практичний інтерес. Тому розроблення експериментальних методик має велике значення, а саме експериментування під час дослідження

латентної злочинності й особливо корумпованої має певні перспективи.

Тенденцію злочинності досліджують, як правило, в разі якщо необхідно виявити її прояв за певний проміжок часу. Наприклад, за 5, 10, 15 і більше років незалежно від того, що злочинність за цей час може по кілька разів збільшуватися чи зменшуватися. Тенденція, як і динаміка корупційної злочинності, може виражатися в процентах як зростання, так і зниження навіть за невеликий проміжок часу. Щоб дослідити й розрахувати тенденцію корупційної злочинності, вчені використовують різні формули, а їх вибір залежить як від характеристик, так і від поставленої мети. У проведеному дослідженні ми застосовували такі математичні моделі:

- лінійну, яка передбачає рівень показників корумпованої злочинності, початковий рівень тенденції і розрахунку часу, константу тенденції і швидкість змін злочинності;
- експоненціальну, де константа тенденції виражає швидкість змін у кількості разів, тобто як прискорення її розвитку, так і процес, який дедалі більше призупиняється;
- гіперболічну, яка передбачає як висвітлення тенденції зниження рівня загальної злочинності, так і зменшення зростання окремих її видів;
- параболічну, що виражає форму тенденції, яка досить добре відображає прискорення або припинення зростання злочинності за явного прискорення виявів окремих її видів, чому сприяють певні фактори;
- логістичну — ця тенденція підходить для відображення розвитку злочинності в усіх її виявах протягом досить тривалого часу.

Тенденцію ми розглядаємо як один з параметрів офіційної статистики, яка практично не часто підробляється, і ось чому.

1. Злочинність є постійним атрибутом будь-якої держави. Тому приховувати показники корумпованої злочинності або показувати недостовірні цифри можна, але тимчасово, тому що легко самій особі, яка маніпулювала цифрами цієї злочинності, бути притягнутій до кримінальної відповідальності. Такими діями державі буде завдана велика шкода. Наприклад, якщо корумпована злочинність прихована від реєстрації, то більша частина суб'єктів злочину залишається непокараною, а це обумовлює повторну детермінацію корумпованої злочинності і її зростання в такій кількості, що схвати її буде просто

неможливо. У такому разі в мешканців, наприклад, області, з'явиться страх за своє життя та життя близьких і недовіра до правоохоронних органів. Крім того, якщо приховування злочинності взагалі й корумпованої зокрема триватиме, то виникне проста необхідність скорочення штатів, що, у свою чергу, ще більше сприятиме зростанню злочинності як у цілому, так і окремих її видів.

Особистий досвід роботи автора в органах прокуратури впродовж майже 30 років показує, що приховування будь-якого виду злочинності має місце, але в обмежених масштабах, і тому можна констатувати, що за зниженням злочинності в певний період завжди настає її зростання.

2. Слід також зазначити, що приховування корумпованих злочинів - це наслідки чийось суб'єктивних інтересів. Тому, якщо цю посадову особу звільняють, переводять на іншу посаду, або вона втрачає інтерес до приховування злочинів, то злочинність повертається до реальної динаміки.

Зазначене дає можливість дійти висновків, що тенденція навряд чи покаже цифри латентної складової корупційної злочинності, але вона показує динаміку реальної корупційної злочинності. І, якщо тенденція висвітлювалася на основі свідчень зареєстрованої корупційної злочинності і збігається з даними про фактичну корупційну злочинність, що були підрахованими на основі кримінальної латентності, то висновки будуть аргументами на користь того, що свідчення про латентну складову корупційної злочинності, які отримані за допомогою інших методів, правдиві лише певною мірою.

Розглядаючи питання підготовки методики виявлення латентних корумпованих злочинів, не можна не зупинитися на репрезентативності дослідження.

Питанням репрезентативності дослідження латентності корупційної злочинності в наш час приділяється дуже багато уваги. Запропонована методика дослідження латентності корупційної злочинності, незважаючи на те що воно за цією методикою більш складне і відповідальне, ніж деякі інші, спрямована на вирішення двох завдань. Перше завдання - забезпечення достовірності результатів дослідження суспільної думки й анкетування представників конкретних соціальних груп. Щодо другого завдання, то в його рамках забезпечується погодженість висновків експертів, отриманих під час опитування.

Реалізуючи перше завдання, ми розуміли, що будь-яке окреме спостереження поширюється на більш широку сферу спостережень, а тому проблема репрезентації полягає в тому, щоб можна було встановити ступінь відповідності між параметрами обслідувань сукупності та «реальними» характеристиками об'єкта. І тут вся цінність методики виявляється в тому, щоб надати можливість реконструювати саме реальний об'єкт дослідження і генеральну сукупність з окремих моментів спостереження.

Дослідник повинен знати, що для забезпечення репрезентативності своєї роботи, яка заснована на анкетуванні громадян або представників конкретних соціальних груп, слід застосовувати випадкову неповторну вибірку з середини визначеної квоти. При квотній виборці, звичайно, вся вибірка має будуватися як модель, що відтворює структуру генеральної сукупності у вигляді пропозицій, ознак, які вивчалися. Проте слід пам'ятати, що кількість елементів вибірки з різним поєднанням ознак, які вивчаються, визначається з таким розрахунком, щоб воно відповідало їх питомій вазі в генеральній сукупності. Отже, сама по собі така вибірка вже є репрезентативною.

Так, щоб з'ясувати суспільну думку громадськості в Сумській області, було опитано (анкетовано) 182 чоловіки і 226 жінок різного віку. Після визначення квот за статевою ознакою подальше опитування, а інколи анкетування, здійснювалося в громадських місцях, установах і випадково там, де особи хотіли відповісти на поставлені питання. Розрахунок помилки репрезентативності здійснювався за віковим критерієм на основі офіційних статистичних даних. Середній вік осіб, які проживали в Сумській області, заданими державної статистики, у 2013 р. дорівнював 45,8 років.

Середній вік опитуваних у 2013 р. громадян був у межах 46,3 років. Помилка не виключається, тому що жінки могли свій вік зменшити, а молоді особи — збільшити. Паспортів опитувані не пред'являли. Тому помилку репрезентативності випадкової неповторної вибірки можна визначити з урахуванням середнього арифметичного значення вибіркової сукупності за ознакою, що аналізується (x), а також середнього арифметичного значення генеральної сукупності за ознакою, що аналізується (x). Тобто її можна визначити за форму-

лою $D = 100\% - \frac{45,8}{46,3} \cdot 100\% = 1,1\%$. Отже, помилка репрезентативності становить 1,1%.

Щодо експертних оцінок з питань репрезентативності дослідження латентної корупційної злочинності, то прийнято вважати, що думка кількох експертів є більш надійною, ніж думка одного. На практиці всі або більшість експертів відстоюють свою позицію, а відкриту дискусію між ними провести просто неможливо, тому, як вважав В. Звірбуль, слід повністю відмовитися від колективного обговорення проблеми. У своєму методі він пропонував безпосереднє обговорення замінити на програму одноосібних опитувань як особисто, так і шляхом анкетування. Після обробки даних, яку здійснюють експерти, їх відповіді узагальнюються, а потім знову надсилаються їм для уточнення. Така процедура повторюється кілька разів до досягнення прийняттого результату стосовно узгоджених думок. Підчас обробки результатів опитування експертів використовувалися методи теорії рангової кореляції, який дозволяє оцінити, наскільки погодженими між собою висновки кожного експерта¹.

3.3. Заходи попередження латентності злочинності

Щоб відповісти на зазначене питання, необхідно уявляти, що саме означає вираз «попередження (мінімізація) латентності злочинності». По-перше, це цілеспрямована діяльність і бажання громадянського суспільства України виявити та усунути причини й умови та інші детермінанти, що сприяють латентності злочинів. По-друге, це своєчасна й точна реєстрація виявлення злочинів, незважаючи на те, очевидні вони чи ні. Відомо, що об'єктами впливу, з одного боку, є громадяни, які з відомих тільки їм причин не бажають повідомляти правоохоронним органам про вчинені проти них або інших осіб злочинів, а з іншого — співробітники правоохоронних органів, які, про що вже зазначалося, приховують від реєстрації й обліку виявлені злочини. Тому потрібно шукати принципово нові нестандартні шляхи організації протидії латентної злочинності². Практичні працівники погодяться, що боротися з таким небезпечним явищем, як латентність злочинності, без вжиття розроблених спеціалізованих кримінологічних заходів просто неможливо. Разом з тим не можна погодитися з тими авторами, які вважають, що боротьба з латентністю злочинності можлива в межах заходів із запобігання злочинності в цілому.

Тут слід розуміти, що діяльність щодо попередження злочинності в цілому однакова, як до очевидних, так і до неочевидних злочинів.

Проте не слід ототожнювати попередження латентної злочинності й протидії латентності злочинності, тому що мета тут різна. У першому випадку мета попередження спрямована на загальне скорочення кількості злочинів, а в другому — на зміну співвідношення латентної і очевидної (відомої) злочинності на користь останньої, а тому слід мати на увазі, що діяльність з мінімізації латентності злочинності має свій зміст, форму і методи.

Латентність як негативна ознака злочинності потребує нестандартного рішення. Її попередження — це складний, багатогранний процес, який передбачає спеціально розроблені в тому числі й наукові заходи. Як показало дослідження, заходи, спрямовані на попередження латентності злочинності, поділяються на три основні види:

- 1) загальні заходи, спрямовані на попередження латентності загальної злочинності;
- 2) заходи, спрямовані на зменшення всієї природної латентності;
- 3) заходи, спрямовані на протидію штучній латентності.

Необхідність такого поділу перш за все обумовлена якісною специфікою механізму утворення латентності окремо кожного із зазначених видів. Відповідно до цього різними мають бути й заходи, необхідні для їх мінімізації та усунення. Саме такий чіткий поділ дозволить створити діючу на практиці систему заходів з мінімізації латентності злочинності.

Загальні заходи, які спрямовані на попередження (мінімізацію) латентності загальної злочинності, повинні передбачати:

1. Підвищення рівня правосвідомості громадянського суспільства країни, що буде сприяти підвищенню рівня соціальної активності населення. Правосвідомість повинна стати важливим регулятором суспільних відносин. Особа має стати законослухняною, і якщо вона буде мати інформацію про вчинений злочин, то повинна заявити в правоохоронні органи. Разом з тим слід наголосити, що правосвідомість зовсім не означає, що людина знає право й зобов'язана про все повідомляти органам. Проте становлення до права слід формувати як необхідність його опанування й виконання, уявляючи, що воно забезпечує на охорону прав людини і громадянина. А тому неповідомлення про вчинений злочин має розцінюватись як аморальна, антисуспільна поведінка, оскільки остання спричинює зростання латентності злочинів самодетермінації

злочинності й збільшення ступеня суспільної небезпечності в суспільстві.

2. У будь-якій державі повинна бути своя ідеологія, в якій дотримання прав і свобод людини, а також її захист повинні стати вищою цінністю. Під правовою ідеологією слід розуміти систематизоване наукове вираження правових поглядів, принципів, вимог суспільства, класів, різних груп і осередків громадянського суспільства. Слід одразу зазначити, що без досить високого рівня правосвідомості будь-яка правова ідеологія не буде діючою; якщо немає ідеології, то й правосвідомість громадянського суспільства буде низькою. Тому правосвідомість й ідеологія мають бути тісно взаємопов'язані. Джерелом правової ідеології і, можна стверджувати, правової психології може стати дисциплінованість, любов до праці, закону, спроможність відповідати за свої вчинки.

3. Створення і розвиток соціального контролю з боку громадянського суспільства за своїми членами, соціальними групами і навіть державними органами.

Соціальний контроль — це процес, за допомогою якого громадянське суспільство, соціальні одиниці визначають правильність своїх дій і необхідність їх корегувати. А тому застосування соціального контролю може позитивно вплинути на правоусвідомлення і моральний стан громадянського суспільства, у якому неповідомлення про злочин буде засуджуватися громадським суспільством, що, у свою чергу, безпосередньо впливає на природну латентність.

Соціальний контроль передбачає систему методів, за допомогою яких особа погоджує свою поведінку з соціальними вимогами і очікуванням необхідного кола громадянського суспільства, яке оцінює та регулює різні сфери своєї життєдіяльності.

Було б, на наш погляд, добре, щоб суціальний контроль поширювався і на правоохоронні органи з метою контролю за законністю й обґрунтованістю рішень посадових осіб під час розгляду ними заяв і повідомлень про вчинені злочини, що утримувало б їх від корупційних дій.

І в перспективі зазначене може знизити штучну латентність злочинності.

4. Повна ліквідація навіть думки злочинців про ухиляння ними від неминучої відповідальності.

Хочу одразу зазначити, що ця проблема безпосередньо впливає на рівень свідомості і правової культури населення України. І тут своє слово повинні сказати ЗМІ, які заради «сенсаційних повідомлень», м'яко кажучи, дозволяють собі неточне повідомлення фактів. Як практичний працівник і науковець автор повністю впевнений, що без допомоги громадянського суспільства правоохоронним органам проблему природної латентної злочинності не вирішити. І тут виникає питання: що треба робити, щоб громадяни співпрацювали з правоохоронними органами, щоб вони були ініціативними й повідомляли про вчинені злочини.

Перше, що потрібно усунути, це небезпеку для громадян (свідків, потерпілих та ін.) з боку злочинців по відношенню до них, їхніх сімей, родичів, друзів. Для цього необхідно:

- ухвалити окремий закон про державний захист процесуальних осіб, потерпілих від злочину, у якому були б враховані рекомендації як практиків, так і вчених;
- за допомогою ЗМІ та органів місцевого самоврядування довести зміст цього закону до кожного члена громадянського суспільства;
- застосування такого закону повинно повністю фінансуватися з державного бюджету.

За наслідками нашого опитування осіб (див. розділ III), жодний респондент, який давав хабарі, не повідомив про це міліцію, бо не вірив у захист з боку держави.

Проте важливим кроком могло б стати створення спеціального підрозділу в системі МВС, який би спеціалізувався на виконанні зазначених програм.

Потерпілим особам необхідна матеріальна і психологічна допомога, а також моральна підтримка не тільки під час судового розгляду, а за необхідності й після. Безперечно, реалізація такої програми потребує значних матеріальних заощаджень, які в наш час з урахуванням економічної ситуації передбачити в державному бюджеті дуже важко.

5. Необхідно передбачити й судову підтримку та захист вказаних у законі осіб, їх консультацію на правову тематику, зокрема щодо їхніх прав. Орієнтацією правоохоронних органів й інших державних інститутів на матеріальну і моральну підтримку осіб, потерпілих від злочинів. Зменшення природної латентності злочинності може бути пов'язане з нейтралізацією такого фактора, як незвернення громадян

до правоохоронних органів з причин незначної шкоди, завданої злочином. Тут повинні допомогти ЗМІ.

Як уже зазначалося, формування соціально-політичної активності громадян, їх відповідальності за стан кримінологічної ситуації в державі передбачає переконання їх в необхідності своєчасного повідомлення про будь-який злочин, якщо вони цього не зроблять, то злочинці уникнуть відповідальності. Це зумовлює посилення самодетермінації, ескалації злочинності, яка в нашій ситуації буде втручатися в усі сфери суспільного життя, а це створює загрозу існування держави. Тому необхідно підвищити рівень правосвідомості громадянського суспільства держави, зміцнити авторитет правоохоронних органів, зокрема в населення. Останнє повинно знати, яка профілактична робота здійснюється правоохоронними органами в боротьбі зі злочинністю, зокрема латентною.

Практика свідчить, що від того, чи довіряють громадяни правоохоронним органам, залежить і їх звернення, повідомлення про вчинені злочини. Подолання проблеми недовіри до органів залежить і від ЗМІ, які повинні інформувати населення про позитивну роботу міліції в розкритті та розслідуванні злочинів. Зазначене дозволяє стверджувати, що чим вищою є довіра громадянського суспільства до правоохоронних органів, тим слабша дія факторів природної латентності.

Отже, для зменшення природної латентності потрібно:

- розвивати й удосконалювати новий для України інститут допомоги свідкам і потерпілим, розробити умови та методи їх інформування про можливість отримання правової, медичної, матеріальної, соціальної та психологічної допомоги, що позитивно вплине на зменшення латентної злочинності;
- домагатися необхідного співробітництва громадян з правоохоронними органами, зокрема шляхом заохочення;
- передбачити відповідальність громадян за неповідомлення про вчинений злочин;
- щоб особа, яка заявила про злочин, не відчувала, що їй не довіряють;
- здійснювати постійний моніторинг суспільної думки про довіру до правоохоронних органів і за його наслідками розробляти певні заходи з розвитку їх взаємодії;

- правоохоронним органам використовувати телефон довіри з метою отримання інформації про вчинені злочини.

Стосовно заходів щодо зменшення штучної латентної злочинності, то вони потребують якісно іншого підходу. По-перше, суб'єктом впливу будуть вже не громадяни, а співробітники правоохоронних органів і судді, по-друге, специфіка самого впливу має інший характер, тому що пов'язана зі здійсненням ними посадових обов'язків.

Одним із напрямів зменшення штучної латентної злочинності є усунення такої важливої причини, як відмова заявнику в реєстрації повідомлення про злочин з причин неможливості перевірити наявність складу злочину. Ця причина не нова, але до цього часу не усунута. Не можна заперечити А. Смирнову, що необхідна постійна взаємодія правоохоронних органів з іншими державними і недержавними структурами з метою виявлення інформації про злочини, надання допомоги в профілактиці кримінальної активності населення⁶.

Однією з головних причин слабкої протидії штучній латентності є те, що за матеріалами рішення приймає мало досвідчена особа, яка не має практичного досвіду. Тому низька професійна підготовка правоохоронних органів становить перепону для адекватної оцінки інформації, яка надається в змісті заяви про злочин. Щоб усунути цю причину, необхідно розробити й здійснити заходи, спрямовані на підвищення професійної майстерності і ділової кваліфікації співробітників, які визначають наявність складу злочину в отриманих матеріалах. У перспективі це дозволить уникнути ухилення від реєстрації неочевидних, неперспективних злочинів.

До складу заходів з мінімізації (зменшення) латентності слід також віднести такі, що спрямовані на активізацію діяльності правоохоронних органів з виявлення вчинених злочинів. Для цього співробітники можуть використовувати такі заходи:

- опитування населення;
- нагляд за діяльністю осіб, які повернулися з місць позбавлення волі;
- спілкування з представниками груп і організацій громадянського суспільства;
- залучення їх до виконання заходів з боротьби зі злочинністю;
- навчання громадян з метою підвищення їхньої юридичної правосвідомості та усунення правового нігілізму.

Крім того, у системах МВС України необхідно, на наш погляд, створити кримінологічні підрозділи, які, працюючи у взаємодії з іншими правоохоронними органами, виконували б функцію збору та опрацювання кримінологічно значущої інформації. На практиці можна виділити ще два напрями зменшення латентності злочинності. По-перше, розвиток ефективної політики із запобігання злочинності, зокрема латентної, яка скорочує можливість вчинення злочинів та вирішує соціально-економічні проблеми, які породжують злочинність. По-друге, розробка урядом України і місцевою владою конкретних заходів щодо запобігання злочинності на підставі перевірених практикою програм із запобігання злочинності.

Таким чином, таке складне явище, як латентність злочинності, неможливо мінімізувати без урахування латентності прихованої й приховуваної злочинності, де є розбіжність причин цих видів латентної злочинності. При цьому свої закономірності латентності мають й інші види злочинності, без урахування яких мінімізація латентності злочинності не буде повною мірою визначеною.

Досвід показує: щоб успішно боротися з феноменом латентності злочинності, необхідно враховувати те, що вона буває різних видів, наприклад, заходи із запобігання латентності побутової насильницької злочинності суттєво відрізняються від заходів із запобігання корупційної або економічної злочинності.

Ми не намагаємося розглянути всі види злочинності в межах цього дослідження, але визначимо найбільш схильні до латентності злочини. У зв'язку з цим доцільно розрізнити такі види злочинності:

- корупційна злочинність;
- економічна злочинність;
- злочинність, пов'язана з незаконним обігом наркотичних засобів;
- побутова насильницька злочинність (побої та ін.);
- екологічна злочинність;
- комп'ютерна злочинність;
- організована злочинність.

Спочатку зупинимося на корупційних злочинах, які завдають велику шкоду державі. Ці злочини характеризуються високим рівнем латентності, тому що вони вигідні, як правило, обом сторонам, і свідків при цьому немає. Для ефективної боротьби з корупцією не можна зупинятися на таких заходах, як підвищення заробітної плати

працівникам правоохоронних органів. Необхідно здійснювати тотальний моніторинг корупційних правопорушень й окремих їх видів. Слід негайно реагувати на повідомлення ЗМІ про корупційні діяння окремих осіб або в окремих установах, а також вести моніторинг доходів і витрат посадових осіб та членів їхніх сімей. Крім того, неможливо буде розвиток системи захисту й заохочення співробітників, які готові надати кримінологічно значущу інформацію про вчинені у їх відомстві корупційні злочини. Варто пам'ятати, що, чим вище рівень реальної, але не виявленої і не зареєстрованої корупційної злочинності, тим вище її самодетермінація і латентність.

На жаль, ми працюємо не наполегливо, і вся боротьба з корупцією здебільшого обмежується в Україні покаранням виявлених злочинців. Проте всі працівники правоохоронних органів розуміють, що боротися необхідно не з наслідками, а з причинами, які породжують корупцію. Щоб знизити рівень латентності зазначеного виду злочину, треба передбачити таке:

- постійно здійснювати аналіз і моніторинг рахунків і майна чиновників та їхніх родичів — як вищого рангу, так і всіх інших;
- постійно моніторитиTM і перевіряти повідомлення ЗМІ про корупційні злочини;
- проводити опитування, а за необхідності (зростання латентності корупційних діянь) анкетувати населення з метою виявлення потерпілих від злочину;
- заохочення громадян, які повідомляють про корупційні злочини, а також з їх відома повідомляти про такі дії в ЗМІ.

Латентність побутових злочинів хоча й має місце, але ця латентність в основному свідома. Тобто потерпілі від протиправних дій родичів, як правило, про це не заявляють. Тут необхідно, щоб працювали телефони довіри і потерпілі конфіденційно могли повідомити про вчинений проти них злочин. Крім того, необхідно, щоб дільничні інспектори та інші особи, які працюють з населенням, пройшли спеціальну підготовку з метою підвищення професійної майстерності, а саме: тактовно, без образ приймати від потерпілих заяви, а в разі необхідності надавати їм юридичну і психологічну допомогу; займатися профілактикою в неблагополучних сім'ях, де подружжя зловживають алкоголем або наркотиками і де часто виникають конфліктні ситуації.

Не можна залишити поза увагою такі особливо латентні злочини, як злочини проти довкілля. Вони майже не реєструються, а екологічна ситуація не покращується. Щоб все ж таки зменшити ці види злочинів, необхідно:

- створити спеціальний відділ з виявлення та розслідування злочинів проти довкілля, до якого повинні увійти спеціалісти в різних галузях виробництва;
- підвищити в громадян почуття відповідальності за збереження зовнішнього середовища.

Слід розуміти, що охорона довкілля є однією з найважливіших функцій держави. Кримінальна відповідальність настає, наприклад, за злочини проти екологічної безпеки (ст. 236 КК України), нежиття заходів щодо ліквідації екологічного забруднення (ст. 237 КК України) та ін.

Також досить високою залишається латентність злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення. Щоб зменшити латентність цих видів злочинів, необхідно збільшити чисельність співробітників різних відомств, які виявляють наркозалежність, розслідують їх та займаються їх профілактикою. Тут потрібен і нагляд за особами, які вживають наркотики, залежні від останніх, покращення митного контролю, лікування наркоманів як індивідуально, так і з залученням ЗМІ, щоб громадянському суспільству нашої держави наглядно показати наслідки вживання наркотиків.

У зв'язку з тим що в нашій державі успішно розвивається комп'ютеризація, зростає кількість осіб, які користуються комп'ютерами, тобто є зростання інтернет-провайдерів, і всі вони навіть не підозрюють, що проти них вчиняються злочини за допомогою комп'ютерів. Щоб знизити латентність цих видів злочинів, на наш погляд, слід збільшити чисельність осіб, які займаються виявленням цього виду злочинів, встановлення державного контролю за грошовими угодами, що укладаються з використанням віртуальних банків і платіжних систем, для виявлення незаконних переказів коштів і крадіжок з рахунків користувачів, виявлення сайтів, що заражають вірусами користувачів комп'ютерів, про що повідомляти громадян за допомогою ЗМІ, а також поглиблення співробітництва працівників правоохоронних

органів з кредитними організаціями з метою своєчасного виявлення наслідків комп'ютерної злочинності.

Усім зрозуміло, що різкий практично не контрольований перехід до ринкової економіки дав можливість розвитку бізнесових структур, але належного контролю за їхньою діяльністю не було встановлено, що відкрило злочинцям необмежені можливості. Тому одразу слід зазначити складність виявлення злочинів в економічній сфері. Через це сьогодні відбувається зростання латентності злочинів проти власності і в сфері господарської діяльності. Як науковці, так і практичні працівники пропонують своє бачення боротьби з зазначеними злочинами. Пропозицій дуже багато, і всі їх перелічувати просто не має сенсу, тому зупинимося лише на мінімізації латентності цих злочинів.

З метою виявлення кримінологічно значущої інформації необхідно здійснювати постійний моніторинг і аналіз тіньових процесів у фінансово-економічній сфері, а також виконувати інші дії, про що докладно викладено в розділі 8 колективної монографії¹⁰.

Також слід зазначити, що латентність організованої злочинності - це реальна загроза безпеці держави, оскільки підвищується їхня підготовленість, жорстокість, безкомпромісність, відсутність покарання, що завдає великої шкоди суспільству. Щоб зменшити латентність зазначених злочинів, необхідно розробити спеціальні заходи для роз'єднання організованих злочинних угруповань або організацій, підвищити кваліфікацію співробітників МВС, які виявляють і розслідують ці злочини, виявляти посадових осіб, які «кришують» злочинців, перевіряти джерела доходів підозрюваних осіб та ін. При цьому доцільно використовувати розроблену ООН програму з вивчення і запровадження методу «Керівництва по обслідуванню віктимізації»¹¹. Безперечно, ця програма не пропонує готові системи заходів з проведення огляду віктимізації в нашій державі, скоріше, показує наявні методи, які визначають позитивні й негативні сторони різних методів, але деякі її положення можна використовувати і в Україні.

Примітки до розділу ПІ

1. Вицин С. Е. Оценка латентной преступности на основе статистической модели / С. Е. Вицин // Латентная преступность: познание, политика, стратегия. — М., 1993.

2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. - К., 2001. - Т. 3. - С. 456-457.
3. Звирбуль В. К. Изучение преступности в районе / В. К. Звирбуль. — М. : Юридическая литература, 1962. - С. 129-132, 149-152.
4. Законодавство України про боротьбу з корупцією (Збірник законодавчих актів). — К.: Правова єдність, 2014. — С. 97.
5. Там само.
6. Там само.
7. Сухонос В. В. Кадри органів прокуратури: питання теорії і практики : монографія / В. В. Сухонос. — Суми : Університетська книга, 2014. — 158 с.
8. Иншаков С. М. Теоретические основы исследования и анализа латентной преступности / С. М. Иншаков. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. — С. 782.
9. Смирнов Н. М. Латентная преступность в России : учебное пособие / Н. М. Смирнов. — М.: Юрлитинформ, 2013. — С. 161.
10. Сухонос В.В. Борьба с отмыванием брудных коштів на ринку фінансових послуг // Правове регулювання відносин на фінансовому ринку: стан та напрями вдосконалення: монографія. — Суми: Мрія, 2013. — С. 311-326.
11. Руководство по обследованию виктимизации ООН. — Женева, 2010. — С.263.

Післямова

Дослідження теми «Правові заходи протидії корупції в Україні в сучасних умовах (науково-теоретичні аспекти)» показало, що зростання корупції відбувається в тих державах, де мають місце суттєві недоліки в політичному й економічному устрої суспільства, де останнє морально деградує, а законодавство до цього часу не приведенне до необхідного рівня. І, як уже зазначалося, корупція, яка має різні види та форми, сама провокує зазначені проблеми, роз'їдаючи суспільство ізсередини і створює думку в суспільній свідомості, що без неї не обійтися. Тим самим корупція позбавляє суспільство благополуччя в майбутньому. Проте з цим миритися не можна, слід разом, своєчасно змінюючи законодавство і систему, намагатися запобігти розвитку корупції. Крім того, така боротьба сприятиме вирішенню економічних, соціальних і політичних проблем суспільства. І це також замкнуте коло.

Як учені, так і практичні працівники пропонують свої роздуми з приводу наслідків корупційних діянь та їх впливу на різні сфери суспільного життя. Як зазначалося, деякі автори вважають, що корупція у формі хабарів дозволяє перемогти дію сучасної бюрократії, прискорити прийняття рішення та покращити економічну діяльність і підприємництво. І, хоча хабар отримує не держава, а чиновник, ефективність розподілу ресурсів при цьому підвищується. Проте з такими висновками погодитися не можна, оскільки негативні наслідки, наприклад, в економічній сфері є очевидними:

- 1) тіньова економіка в Україні поширюється і завершує легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом за допомогою корупційних дій. Це призводить до зменшення податкових надходжень і послаблення бюджету. Як наслідок — держава втрачає фінансові важелі управління економікою, загострюються соціальні проблеми через невиконання бюджетних зобов'язань;
- 2) ринкові механізми пробуксовують, оскільки перемагає не той, хто є конкурентноспроможним, а той, хто зміг отримати перевагу за

- допомогою хабарів. Це, у свою чергу, викликає зниження ефективності ринку й дискредитацію самих ідей ринкової конкуренції;
- 3) зменшується кількість підприємців, тому що джерелом конкурентних переваг стають не технологічні новації і не грамотне управління, а навички побудови й використання зв'язків з посадовими особами та працівниками правоохоронних органів, судами тощо;
 - 4) бюджетні проблеми держави ще більше погіршуються, оскільки порушуються терміни бюджетних надходжень, а ті, що є, використовуються неефективно, зокрема, при розподілі державних замовлень і кредитів;
 - 5) через підвищення цін за рахунок корупційних «накладних витрат» страждає споживач;
 - 6) і, головне, підприємці і пересічні громадяни втрачають довіру до влади, яка неспроможна встановлювати й контролювати чесні правила ринкової гри. Тому погіршуються й інвестиційні джерела, як наслідок, не вирішуються проблеми падіння виробництва та зменшення прибутків;
 - 7) у таких випадках корупція, і зокрема латентна, починає поширюватися і в недержавних організаціях, у тому числі приватних фірмах, підприємствах і навіть громадських організаціях, що, безпечно, призводить до зниження економічного розвитку України.

Якщо розглянемо соціальні наслідки, то вони в нашій державі також негативні. По-перше, відволікаються значні ресурси від фондів, призначених для суспільного розвитку, а тому з'являються бюджетні кризи і знижується спроможність влади вирішувати соціальні проблеми. По-друге, виникає майнова несправедливість: бідні бідніють, і їх стає дедалі більше, а багаті багатіють. Головне, що корупція призводить до несправедливого перерозподілу ресурсів на користь невеликої кількості олігархічних груп за рахунок найбільш бідних прошарків населення. По-третє, законодавство і право як основний інструмент регулювання життя суспільства стає другорядним, що сприяє формуванню уявлення громадян про їх беззахисність як перед корупційною злочинністю, так і перед владою. По-четверте, організована злочинність зростає з корумпованими правоохоронними органами, посадовими особами інших органів, зокрема митної, податкової та інших служб, проникає в приватні інституції, зокрема банки, намагається пройти у владу, щоб отримати можливість

без страху відмивати нетрудові доходи. І останнє: зазначені недоліки призводять до посилення соціального напруження, що також чинить негативний вплив на розвиток економіки і загрожує політичній стабільності в Україні.

Розглянемо, до яких політичних негативних наслідків призводять зазначені вище недоліки:

1. Політичні сили, що прийшли на революційній хвилі до влади, намагаються зберегти за собою майже всі привілеї колишньої влади, зокрема отримання корупційних внесків, що, у свою чергу, не відповідає тим лозунгам і обіцянкам, які лунали під час передвиборчої кампанії і перекинує пріоритети як економічної, так і соціальної політики. Тобто така поведінка владних структур не відповідає проголошеним цілям і стратегії і майже не відповідає інтересам держави, а отже, відбувається зміщення цілей від загальнонаціонального розвитку до забезпечення інтересів обраної влади.
2. Зазначена поведінка владних структур призводить до втрати до них довіри. Влада ніби відокремлюється від суспільства, чим ставить під загрозу здійснення будь-яких економічних, політичних, соціальних, судової реформ, реформи правоохоронних органів чи інших реформ.
3. У такому разі авторитет держави на міжнародному рівні поступово падає, і, як не сумно, з'являється загроза її економічної і політичної ізоляції. Кредити не надаються, інвестори (як свої, так і іноземні) свої ресурси виводять за кордон, а іноземні — просто з такою державою вирішують не мати ділових стосунків.
4. На прикладі України можна побачити, як корупційні дії деяких олігархів загострюють економічні, політичні і просто дружні відносини між ними і владними структурами, що в майбутньому призводить до політичної нестабільності в державі.
5. Суспільство починає розчаровуватися в демократичних цінностях, в які вірили під час революційної хвилі і наступної за нею передвиборчої кампанії, і, гірше того, громадяни втрачають довіру до влади у зв'язку з тим, що боротьба з корупцією або не ведеться, або місцями може й вестись, однак мляво, не наполегливо, поверхово, умови і фактори її появи не викриваються. Хоча під час передвиборчої кампанії всі політичні сили, зокрема ті, що прийшли до влади, обіцяли здійснювати ефективну стратегію протидії корупції, яка охоплювала кілька базових галузей, а саме:

- структурне реформування основних державних інститутів;
- з метою оперативного вирішення державних питань упорядкування державної системи управління і забезпечення обов'язкової підпорядкованості державних органів;
- зміну морально-етичних норм, що склалися в суспільстві за часи старої влади, на кращі, необхідні сьогодні для зміцнення демократичних цінностей;
- вирішення поставленого завдання всім суспільством — як державними органами, так і приватним бізнесом.

Дослідження методів боротьби з корупцією в Україні, зокрема латентною, дає підстави стверджувати, що антикорупційні реформи повинні містити в себе такі елементи:

- 1) ухвалити антикорупційні закони та підзаконні акти й створити реально діючу систему боротьби з цим злом;
- 2) владні структури, щоб показати, що вони дійсно здійснюють боротьбу з корупцією, повинні самі стати об'єктом перевірок щодо їх корумпованості і зв'язків з організованою злочинністю;
- 3) підготувати загальні засади державної антикорупційної політики в Україні. Конкретно, протягом року в засобах масової інформації постійно висвітлювати необхідність боротьби з корупцією і стан такої боротьби в Україні. Це є необхідним, оскільки, за даними дослідження «Барометри світової корупції» (Global Corruption Barometer), здійсненого міжнародною організацією Transparency International у 2013 р., 36% українців були готові вийти на вулицю, протестуючи проти корупції і вважали свою державу однією з найбільш корумпованих у світі¹. Сьогодні суттєвих змін в цьому напрямку діяльності не відбувається;
- 4) у наш час високий показник корупції в Україні² (144 місце зі 176 країн, в яких здійснювалися дослідження) пояснюється тим, що відсутні дієві реформи у сфері протидії корупції, діяльність правоохоронних органів є неефективною. Тому необхідно створити систему спеціальної підготовки співробітників правоохоронних органів по боротьбі з корумпованими структурами всіх рівнів і виконати міжнародні зобов'язання щодо запровадження антикорупційних стандартів: з 25 рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO) виконано лише 13, незважаючи на те що пройшло вже шість років і три раунди оцінювання прогресу,

- а з 16 рекомендацій, наданих за результатами третього раунду, виконано — три¹ таїн.;
- 5) у зв'язку з тим що на сьогодні в Україні фактично відсутня ефективна стратегія протидії корупції, яка б урахувала гостроту проблеми й актуальність ситуації, необхідно вжити заходів з розвитку інститутів громадянського суспільства, а також формування інших демократичних традицій в Україні. Слід домагатися прозорості й відкритості в роботі державних органів і встановлення взаєморозуміння між ними, суспільством та урядом, створити умови для безперешкодного кадрового обміну між владними та комерційними структурами;
 - 6) практикувати міжнародне співробітництво правоохоронних та інших органів при виявленні та розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності і тіншової економіки;
 - 7) створити в Україні систему прийняття рішень щодо антикорупційної політики на основі результатів аналізу достовірних даних про корупцію, зокрема латентну, та чинників, які до неї призводять, наприклад, статистичних спостережень, моніторингу виконання цих рішень та їх впливу на стан справ з питань запобігання корупції незалежним спеціалізованим органом із залученням представників громадськості, а також формування в них правової грамотності й відповідальності за подолання корупційної злочинності;
 - 8) слід наголосити, що для аналізу й оцінки латентності окремих видів злочинів були обрані найбільш латентні її види: корупційна, організована, економічна, проти власності й у сфері господарської діяльності та ін.
Були висвітлені можливості використання як загальних, так і специфічних для кожного виду злочинів методів виявлення латентності;
 - 9) основними критеріями латентної злочинності є:
 - а) механізми її утворення;
 - б) її рівень;
 - в) причини латентності окремих злочинів;
 - г) ступінь очевидності злочинів;
 - д) чи розуміли особи (свідки, потерпілі та ін.), що певне коло осіб вчиняє злочини;

- 10) латентна злочинність відносною самостійністю, власними якісними та кількісними характеристиками відрізняється від зареєстрованої злочинності. По-перше, їх тенденції протилежні, і, по-друге, скорочення зареєстрованої злочинності супроводжується зростанням латентної її частини;
- 11) до найбільш небезпечних наслідків латентності злочинів належать такі:
 - а) латентність злочинності не дозволяє дати належну кримінологічну оцінку злочинності, а тому неможливо правильно розробити заходи з боротьби з нею;
 - б) латентна злочинність спотворює наявну картину структури злочинності, а тому запобігає цілеспрямованій і ефективній боротьбі з її окремими видами;
 - в) існування латентної злочинності тягне її самодетермінацію, сприяє розвитку її окремих найбільш небезпечних видів;
 - г) латентність злочинності породжує недовіру громадян до правоохоронних органів, розвивається правовий нігілізм, знижується рівень правосвідомості та ін.;
 - д) знижується професійна підготовка кадрів правоохоронних органів, їх правосвідомість, які вважають, що мають право вибору, якими злочинами є сенс займатися, а якими - ні.

Отже, боротися з таким небезпечним явищем, як латентність злочинності, без вжиття певних кримінологічних заходів неможливо. Проте автор категорично не погоджується з тим, що можна боротися з латентністю злочинності, зокрема корупційної, у межах заходів із боротьби з загальною злочинністю. Не можна ототожнювати запобігання латентній злочинності і протидію (попередження) латентності злочинності, тому що мета в обох випадках є різною. У першому випадку завдання попередження мають на меті скорочення кількості злочинів, а в другому — спрямовані на зміну співвідношення латентної і реальної (відкритої) злочинності на користь останньої.

У зв'язку зі специфікою механізму утворення латентності кожного виду злочинів заходи з її зменшення слід поділити на три основні напрями:

- 1) загальні заходи, спрямовані на зменшення латентності всієї злочинності;
- 2) заходи, спрямовані на скорочення природної латентності;
- 3) заходи, спрямовані на протидію штучній латентності.

Без підтримки суспільства держава не обійдеться, а тому формування в ньому негативного ставлення до злочинності взагалі і латентної корупції зокрема повинно мати характер «психологічної війни» з усіма її атрибутами. Ставлення громадян до корупції є, з одного боку, найважливішим показником стану суспільного усвідомлення, а з іншого — важливим заходом протидії корупційній поведінці взагалі. Крім того, необхідно здійснювати незалежну постійну кадрову політику⁴, домагатися незалежності ЗМІ, глибокого аналізу латентної корупції і за наслідками інформувати населення.

Примітки

1. Законодавство України про боротьбу з корупцією (Збірник законодавчих актів). — К.: Правова єдність, 2014. — С. 97.
2. Там само.
3. Там само.
4. Сухонос В. В. Кадри органів прокуратури: питання теорії і практики: монографія / В. В. Сухонос. — Суми: Університетська книга, 2014. — 158 с.

Список використаних джерел

1. Сухонос В. В. Боротьба з відмиванням брудних коштів на ринку фінансових послуг / В. В. Сухонос // Правове регулювання відносин на фінансовому ринку: стан та напрями вдосконалення: монографія. — Суми: Мрія, 2013. - С. 311-336.
2. Качина Т. Б. Коррупция и основные элементы стратегии противодействия ей: учебное пособие / Т. Б. Качина, А. В. Качин. — Ульяновск: Печатный двор, 2010. — 80 с.
3. Клейнер В. Коррупция в России, Россия в коррупции: есть ли выход? / В. Клейнер // Вопросы экономики. — 2014. — № 06. — С. 81—96.
4. Корупція у різних секторах економіки (Всесвітній банк, 2007) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sostav.ra/news/2012/09/19/korruptsiya/>; www.rg.ra/2013/07/30/gossovet-site.html.
5. Research on Corruption. A Policy Oriented Survey / Andvig J. Chr., Fjeldstad O.-H., Amundsen L. et al. — Oslo: Chr. Michelsen Institute (CMI); Norwegian Institute of International Affairs (NUPI), 2000.
6. Brown E. Neoliberal Reform, Governance and Corruption in the South: Assessing the International Anti-Corruption Crusade / E. Brown, J. Cloke // Antipode. - 2004. - Vol. 36, № 2.
7. Harrison E. Unpacking the Anti-corruption Agenda: Dilemmas for Anthropologists / E. Harrison // Oxford Development Studies. — 2006. — Vol. 34, № 1. - P. 15-29.
8. Khan M. H. Governance and Anti-Corruption Reforms in Developing Countries: Policies, Evidence and Ways Forward / M. H. Khan // G-24 Discussion Paper Series. — 2006. — № 42.
9. Hough D. Corruption, Anti-Corruption and Governance / D. Hough. — Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013. — 184 p.
10. Користін О. С. Протидія відмиванню коштів в Україні: правові та організаційні засади правоохоронної діяльності: [навч. посіб.] / О. С. Користін, С. С. Чернявський. - К., 2009. - 612 с.
11. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США / В. Бернхем. — К.: Україна, 1999. - 554 с.

ДОДАТКИ**Додаток А****Анкета для опитування громадян
(анонімна)**

Шановні добродіі!

Юридичний факультет ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України» здійснює дослідження наявності корупційних злочинів в Сумській області.

У зв'язку з цим просимо Вас надати відповіді на поставлені запитання, обравши варіант відповіді, який влаштовує Вас найбільше. Якщо запропоновані варіанти відповіді Вам не підходять, впишіть свій варіант відповіді в рядку «інші», а також можете наприкінці анкети внести свої пропозиції або пояснення з зазначених питань.

1. Чи доводилося Вам передавати різного роду винагороду державним службовцям, щоб отримати від них необхідні відповіді або вирішити конкретне питання:

- а) ні;
- б) один раз на рік;
- в) два і більше разів на рік.

2. Як Ви вважаєте, чи допоміг хабар позитивно вирішити питання:

- а) так, без винагороди державний службовець вирішив би питання не на мою користь;
- б) без винагороди державний службовець зволікав би з вирішенням мого питання, тому надання винагороди прискорило розв'язання питання на мою користь;
- в) ні, не допоміг.

3. Чи давали Ви таку саму винагороду недержавним службовцям?

- а) ні;
- б) один раз на рік;
- в) два і більше разів на рік.

4. У яких сферах працювали особи, яким Ви давали винагороду для вирішення свого питання?

- а) в органах, які вирішують питання пов'язані з отриманням земельної ділянки;
- б) у сфері митного контролю;
- в) у сфері контролю за здійсненням господарської діяльності;
- г) у сфері податкового контролю;
- д) у установах, які надають кредити;
- е) ДАІ;
- ж) пов'язаній з наданням ліцензій на здійснення окремих видів господарської діяльності;
- з) у загальноосвітніх школах;
- и) у закладах охорони здоров'я;
- к) у системі МВС;
- л) в іншій _____

5. З представниками яких органів Вам доводилося вирішувати питання за винагороду?

- а) з представниками голови обласної державної адміністрації;
- б) з представниками керівників органів місцевого самоврядування;
- в) з представниками суду;
- г) з представниками міліції;
- д) з представниками прокуратури;
- е) з представниками господарського суду;
- ж) з представником СБУ;
- з) з представниками фіскальної служби;
- и) з представниками інших контролюючих органів;
- л) інші _____

6. Чи вимагали від Вас винагороду посадові особи, до яких Ви зверталися?

- а) вимагали;
- б) запропонували допомогти вирішити питання швидше;
- в) я запропонував сам.

7. Чи можна, на Ваш погляд, вирішити питання з посадовими особами області без хабарів?

- а) так;
- б) незначні;

- в) залежить від конкретної посадової особи, яка буде приймати рішення щодо мого питання;
- г) залежить від віку скаржника;
- д) інше _____

8. Чи знаєте Ви, що за давання хабара настає кримінальна відповідальність?

- а) так;
- б) ні;
- в) можна вирішити питання і з працівником міліції;
- г) можна вирішити питання з працівником прокуратури;
- д) можна вирішити питання з суддею;
- е) інше _____

9. Який розмір винагороди Вам доводилося давати як хабар?

- а) до 500 грн;
- б) до 1000 грн;
- в) до 2000 грн;
- г) більше 2000 грн;
- д) інша форма розрахунку _____

10. Чи потрібно, на Ваш погляд, притягти особу, яка отримала від Вас хабара, до кримінальної відповідальності?

- а) так;
- б) ні, тому що я вирішив проблему;
- в) хотілося б, однак до суду як свідок я не піду;
- г) вважаю, що це мені тільки зашкодить, тому що хабарник відкупиться і від правоохоронних органів;
- е) інше _____

11. Прошу зазначити Ваш вік, стать, рівень освіти та середньомісячний дохід.

Вік:

- а) до 25 років;
- б) до 30 років;
- в) до 35 років;
- г) до 50 років;
- е) більше 50 років.

Стать:

- а) чоловік;
- б) жінка.

Освіта:

- а) неповна середня;
- б) середня;
- в) середня спеціальна;
- г) вища;
- д) я зараз навчаюся.

Рівень доходу:

- а) до 1500 грн;
- б) до 2500 грн;
- в) до 5000 грн;
- г) до 7000 грн;
- д) до 10000 грн;
- е) більше 10000 грн.

12. Зазначте, будь ласка, Ваші зауваження, пропозиції, з проблем подолання корупції.

Підписувати не потрібно

Додаток Б**Анкета опитування експертів
(анонімна)**

Шановний колего!

Юридичний факультет ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України» здійснює дослідження наявності корупційних злочинів у Сумській області. Тому переконливо просимо Вас як професіонала відповісти на поставлені питання, які стосуються оцінки факторів корупційної злочинності, зокрема латентної в Сумській області. Ваша відповідь дуже важлива і допоможе встановити істину в досліджуваному питанні.

1. Будь ласка, назвіть фактори, які, на Ваш погляд, є основними причинами корупційної злочинності в Сумській області (регіоні)?

2. Яких заходів необхідно вжити, щоб подолати зазначене явище?

3. На Вашу думку, який відсоток працівників судів та правоохоронної системи є корумпованими?

4. На Вашу думку, чи можна довіряти корумпованим чиновникам правоохоронних органів і судів вести боротьбу з корупцією?

5. На Вашу думку, який правоохоронний орган в області посідає перше місце по корумпованості та які органи Ви б розташували на другому, третьому та наступних місцях.

Наукове видання

Сухонос Віктор Володимирович

**Правові заходи протидії корупції в Україні
в сучасних умовах
(науково-теоретичні аспекти)**

Монографія

Дизайн обкладинки і макет В.Б. Гайдабрус
Комп'ютерна верстка В.Б. Гайдабрус
Технічний редактор А.О. Литвиненко

Підписано до друку 3.07.2015.
Формат 60x84 1/4 . Папір офсетний.
Друк цифровий. Ум. друк. арк. 5,1. Обл.-вид. арк. 4,2.
Тираж 300 прим. Замовлення № 70

Відділ реалізації
Тел./факс: (0542) 65-75-85
E-mail: info@book.sumy.ua

ТОВ «ВТД «Університетська книга»
40009, м. Суми, вул. Комсомольська, 27
E-mail: publish@book.sumy.ua
www.book.sumy.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 489 від 18.06.2001

Віддруковано на обладнанні ВТД «Університетська книга»
вул. Комсомольська, 27, м. Суми, 40009, Україна
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 489 від 18.06.2001